"جسر الذاكرة" بين الراس الأحمر وكيرم بن زِمره

זכרון מגשר: בין אלראס אלאחמר וכרם בן זמרה

Bridging memory: Between al-Ras al-Ahmar and Kerem ben Zimra

تحرير وكتابة:
عمر اغبارية، إيتن برونشطين

الغلاف الأمامي:
صورة اللاجيء أحمد سليم الخطيب (١٩١٢ - ٢٠٠٧)
منصوبة بين أطلال مقبرة قريته الراس الأحمر

الغلاف الخلفي:
خريطة فلسطين قبل النكبة
إعداد سلمان أبو ستّة

بحث ومساعدة:
تيري بريسلون (باريس)، ليلى العلي (بيروت)، رنين جريس، إستر جولدنبرج، أبيبت جروس، طال دور

جمع شهادات اللاجئين:
جمعية "نجدة" (بيروت)

تصميم الكتيب:
محمود ياسين

طباعة:
مطبعة الرسالة - بيت حنينا، القدس

إصدار:
جمعية "زوخروت"
هاتف: ٠٣ - ٦٩٥٣١٥٥
فاكس: ٠٣ - ٦٩٥٣١٥٤
Zochrot
Ibn Gvirol 61
Tel Aviv Jaffa 64362

עריכה וכתיבה:
איתן ברונשטין, עמר אע'באריה

שער קדמי:
תמונת הפליט אחמד סלים אלח'טיב (1912 - 2007)
מוצבת בין שרידי בית הקברות של כפרו
אלראס אלאחמר

שער אחורי:
מפה של פלסטין לפני הנכבה
ערך סלמאן אבו סִתָּה

איסוף מידע ועזרה בפרויקט:
טיירי בריסלון (פריס), לילא אלעלי (בירות), רנין ג'ריס, אסתר גולדנברג, אביבית גרוס, טל דור

ראיונות עם פליטים:
ארגון "נג'דה" (לבנון)

עיצוב החוברת:
מחמוד יאסין

הדפסה:
דפוס אלרסאלה, בית חנינא, י-ם

הפקה:
עמותת זוכרות (ע"ר 580389526)
אבן גבירול 61
ת"א יפו 64362
טל' 6953155 - 03
פקס 6953154 - 03

تحية وشكر خاص
إلى لاجئات ولاجئي الراس الأحمر
الذين سمحوا لنا بدخول قريتهم

ذاكرات
זוכרות
Zochrot

תודה מיוחדת והערכה
לפליטות ופליטי אלראס אלאחמר
שהרשו לנו להיכנס לכפרם

Photographs of Ras al Ahmar's refugees, by Thierry Brésillon

This booklet is published thanks to the support of

HEKS EPER
Hilfswerk der Evangelischen Kirchen Schweiz
Entraide Protestante Suisse
Swiss Interchurch Aid

TERRE SOLIDAIRE CCFD

ICI ET LA-BAS SOLIDAIRES Cimade
service œcuménique d'entraide

كانون أول - December - דצמבר - 2008
© All rights reserved to those who were expelled from their homes

3//2

"بسم الله الرحمن الرحيم" منحوتة على مدخل مدرسة الراس الأحمر
כתובת בערבית על הכניסה לבי"ס אלראס אלאחמר "בשם אללה הרחמן הרחום"

הקדמה

חוברת זו מציגה את הפרויקט ״זיכרון מגשר״ שנעשה בין זוכרות לבין ארגון נג׳דה בלבנון, בתיווך של גופים אירופאים התומכים בשני הארגונים. 28 החוברות שזוכרות הפיקה עד כה עסקו בזיכרון המושתק של יישובים פלסטיניים שנהרסו בנכבה או אוכלסו מאז מחדש ע״י יהודים, אלה הם: עין כּארם, כּויכּאת, ח׳רבת אם בֻּרג׳, ח׳רבת אללוז, אלשיח׳ מֻוַנִּס, אלמאלחה, אלעג׳מי ביאפא, חִטין, אלכַּפְרֵין, אלשַג׳רָה, תרשיחא, בְּאֵר אלסַבְּע, גְ׳לִיל, אללַג׳ון, סֻחמאתא, אלג׳ולאן, אִסְדוּד ואלמַגְ׳דַל, חִ׳רבּת גַ׳לַמה, אלרַמלה, אללִד, עכּא, חַיפא, עין אלמַנְסי, אלחַרַם [סידנא עלי], עין עַ׳זאל, לִפְתא ודיר יאסין.

חוברת זו היא חלק מפרויקט המבקש לגשר דרך הזיכרון של הפלסטינים שגורשו מהכפר אלראס אלאחמר לבין המציאות היום, בין אלראס אלאחמר דרך מחנה הפליטים עין אלחלווה לבין כרם בן זמרה, המושב הישראלי שהוקם על אדמתם ועל שרידי כפרם.

הרעיון של הפרויקט נולד במפגש בין לילה אלעלי, מנהלת נג׳דה, ארגון הפועל במחנות הפליטים בלבנון, לבין איתן ברונשטיין, מנהל זוכרות. הרעיון היה פשוט לכאורה: להביא את סיפורם של הפליטים הפלסטינים למרחב של היישוב הישראלי שקם על חורבות הכפר הפלסטיני. הסיפור הזה הובא באמצעות צילומי וידאו עם עדויות של פליטי הכפר, שתומללו ותורגמו לעברית לטובת חוברת זו, וכן תמונות שלהם ממקום מגורם כיום, בעין אלחלווה בלבנון. מהצד הישראלי צולמו תמונות של שרידי הכפר ונעשה ראיון עם אחד מזקני כרם בן זמרה כדי להביא חלק מסיפורו של המושב.

היום, עם תום הפרויקט ניתן לקבוע בכנות שהגישור הזה נכשל במידה רבה. היהודים החיים בכרם בן זמרה אינם מוכנים בשלב זה ללמוד אודות ההיסטוריה הפלסטינית של

הכפר בו הם חיים וספק אם פליטי הכפר בלבנון ילמדו משהו חדש על הקונפליקט בעקבות פרויקט זה. כשלון הפרויקט "זיכרון מגשר" מסייע לנו להבין את הפער העצום הקיים בין שני הצדדים. הצלחתו, במידה וקיימת, היא בסימון הפער הזה, בהצבעה על האתגרים שעומדים בפנינו בדרך לפיוס עתידי בין הצדדים. המילה פיוס בהקשר הזה, שהיא אולי החזון של זוכרות, מקבלת אופי של אשליה אמיתית לאור הפער בין אלראס אלאחמר לכרם בן זמרה.

הכשלון מרשים במיוחד לאור המשאבים הגדולים שהושקעו בפרויקט. פעילי נג'דה בלבנון אספו עדויות בוידאו מעשרות פליטים בלבנון וערכו אותם במטרה להפיק סרט על הפרויקט. העדויות הגיעו לזוכרות שערכה מהן סרט שאורכו רבע שעה וכולל תקציר של מספר עדויות וצילומים של המושב הישראלי ושרידי הכפר הפלסטיני. זוכרות גם צילמה צילומי סטילס בכפר וערכה ראיון עם מרקו רוזיו מהראשונים שהגיעו למושב, בשנת 1949. בנוסף לכך צילם טיירי ברסילון חלק מפליטי הכפר ותמונותיהם הוגדלו לגודל אדם, הוצבו סמוך לשרידי הכפר הפלסטיני וצולמו. הטקסט של טיירי מספר על כך. זוכרות גם ציינה 60 שנה להחלטת החלוקה בשדרות רוטשילד בת"א והציגה לציבור את הפרויקט של אלראס אלאחמר דרך התצלומים.

זוכרות ביקשה לקיים אירוע ציבורי בשטח של כרם בן זמרה כדי להציג את החומרים השונים של הפרויקט עבור תושבי המושב וישראלים נוספים אך נציגי המושב סירבו להתיר זאת. אין זו הפעם הראשונה בה נתקלת זוכרות בסירוב כזה. גם מושב עמקה, שבשטחו שרידי הכפר עמקא, וגם קיבוץ מגידו שיושב על חלק מכפר אללג'ון, סירבו להתיר לקיים בשטחם אירועי זיכרון העוסקים בנכבה הפלסטינית. הדבר מעיד על הקושי או הסירוב של הישראלים לקחת אחריות על טרגדיה לה הם אחראים.

זוכרות מאמינה שלקיחת אחריות כזו כוללת את ההכרה בזכות השיבה של פליטי אלראס אלאחמר, עמקא, אללג'ון ושאר הפליטים הפלסטינים וצאצאיהם. רק אפשרות בחירה אמיתית של הפליטים אם לשוב בפועל לארצם או להעדיף פתרון אחר עשויה לתת סיכוי ממשי לפיוס בין העמים. משער הכניסה הנעול למגידו, עמקה וכרם בן זמרה הפיוס הזה נראה כבלתי אפשרי בעליל. אבל אולי להיאבק למען השגת הבלתי אפשרי הוא הפוליטיקה האופטימית היחידה הקיימת.

זוכרות

דצמבר 2008

כרם בן זמרה
كيرم بن زمره
Kerem Ben Zimra

مدخل المستوطنة
הכניסה למושב

مقدمة

ينضم هذا الكتيب إلى 28 كتيباً أصدرتها "زوخروت" حتى الآن تعالج قضية الذاكرة المطموسة المتعلقة بالبلدات الفلسطينية التي دمّرت ببداية النكبة أو تمّ إسكانها بيهود، وتلك الكتيبات تحكي عن البلدات التالية: عين كارم، كويكات، أم برج، خربة اللوز، الشيخ مونّس، المالحة، العجمي في يافا، حطين، الكفرين، الشجرة، ترشيحا، بئر السبع، اجليل، اللجون، سحماتا، الجولان، اسدود والمجدل، خربة جلمة، الرملة، اللد، عكا، حيفا، عين المنسي، الحرم (سيدنا علي)، عين غزال، لفتا ودير ياسين.

يعرض هذا الكتيب مشروع "جسر الذاكرة" الذي تم تنفيذه بالتعاون بين "زوخروت" ومؤسسة "نجدة" في لبنان، بوساطة مؤسسات أوروبية تدعم كلتا المؤسستين. "جسر الذاكرة" هو مشروع يهدف أن يبني جسراً بين قرية الراس الأحمر قبل النكبة وبين حالتها اليوم بواسطة الذاكرة الراسخة في أذهان اللاجئين المطرودين منها منذ 1948. جسر بين الراس الأحمر، مروراً بمخيم اللاجئين عين الحلوة في لبنان، وصولاً إلى كيرم بن زمره، المستوطنة اليهودية التي أقيمت على أرضهم وعلى أطلال قريتهم.

نشأت فكرة المشروع خلال لقاء بين ليلى العلي، مديرة مؤسسة "نجدة" التي تنشط في مخيمات اللاجئين الفلسطينيين في لبنان، وبين مدير "زوخروت" إيتن برونشطين. بدت الفكرة بسيطة: إحضار قصة اللاجئين الفلسطينيين إلى حيّـز المستوطنة الإسرائيليلة التي قامت على أنقاض القرية الفلسطينية. أحضرت القصة بواسطة أشرطة "فيديو" تحوي تسجيلاً لشهادات لاجئي القرية، وهنا تمّ كتابة الشهادات وترجمتها إلى العبرية وتضمينها بهذا الكتيب، وكذلك بواسطة صور من مكان سكناهم اليوم في مخيم عين الحلوة بلبنان. من الجانب الإسرائيلي التقطت صور لأنقاض القرية وتمّ إجراء مقابلة مع أحد السكان المسنّين في كيرم بن زمره حتى نشمل جزءاً من قصة المستوطنة.

اليوم، ومع الانتهاء من المشروع يمكن الإقرار، وبصراحة، أن هذا الجسر، إلى حد كبير، لم يتمّ بناؤه. فاليهود الساكنون في كيرم بن زمره غير مستعدين في هذه المرحلة للتعرف

على التاريخ الفلسطيني للقرية التي يسكنونها، ومن المستبعد أن يكون اللاجئون قد تعلموا شيئاً جديداً عن الصراع بفضل هذا المشروع. إن فشل المشروع "جسر الذاكرة" يساعد على استيعاب حجم الفجوة الكبيرة الفاصلة بين الطرفين. إن نجاح المشروع، إن صح التعبير، هو في توضيح هذه الفجوة، وفي الإشارة إلى التحديات التي تواجهنا في طريق المصالحة المستقبلية. كلمة "مصالحة" في هذا السياق، وهي رؤيا "زوخروت"، تتبلور كوهم حقيقيّ على ضوء الفجوة القائمة بين الراس الأحمر وكيرم بن زمره. هذا الفشل يتعاظم أمام الموارد الكبيرة التي استثمرت في المشروع. فقد جمع ناشطو "نجدة" شهادات مصورة بالفيديو من عشرات اللاجئين في لبنان وحرروها ليعملوا منها فيلماً عن المشروع. وصلت الشهادات إلى "زوخروت" التي أنتجت منها فيلماً طوله 15 دقيقة ويشمل ملخصاً لعدد من الشهادات وصوراً للمستوطنة الإسرائيلية ولأنقاض القرية الفلسطينية. قامت "زوخروت" كذلك بالتقاط صور في القرية وأجرت مقابلة مع ماركو روزيو، من أوائل القادمين إلى المستوطنة، عام 1948. بالإضافة إلى ذلك قام تيري بريسلون بتصوير بعض اللاجئين في لبنان، أحضر الصور إلى هنا وتمّ تكبير الصور لحجم إنسان ثم أوقفت قرب أنقاض القرية وتمّ تصويرها هناك. تيري وإيتن يصفان ذلك في مقاليهما. كما أحيت "زوخروت" في جادة "روتشيلد" في تل أبيب، ذكرى 60 عاماً على صدور قرار التقسيم وعرضت للجمهور عبر الصور فكرة مشروع الراس الأحمر. أرادت "زوخروت" تنظيم حدث جماهيري في منطقة كيرم بن زمره حتى تعرض مختلف المواد من المشروع أمام سكان المستوطنة وأمام إسرائيليين آخرين، إلاّ أن مسؤولي المستوطنة لم يسمحوا بذلك. لم تكن هذه المرّة الأولى التي تواجه فيها "زوخروت" رفضاً كهذا. مستوطنة عمقه المبنية على أنقاض القرية الفلسطينية عمقا، وكيبوتس مجيدو القائم على جزء من قرية اللجون لم يسمحا بتنظيم طقوس لذكرى النكبة الفلسطينية فيهما. إنما يدل ذلك على الصعوبة بل على رفض الإسرائيليين تحمّل المسؤولية على مأساة هم سبب وجودها. تؤمن "زوخروت" أن تحمل هذه المسؤولية يشمل الاعتراف بحق عودة لاجئي الراس الأحمر وعمقا واللجون وسائر اللاجئين وسلالاتهم. وفقط إعطاء حرية حقيقية للاجئين ليختاروا بين العودة الفعلية إلى أراضيهم وبين أي حل آخر هو ما عساه يبث الأمل الحقيقي للمصالحة بين الشعوب. من وراء الأبواب المغلقة في مجيدو وعمقا وكيرم بن زمره تبدو هذه المصالحة مستحيلة. ولكن هذا النضال من أجل المستحيل هو السياسة التفاؤلية الوحيدة القائمة الآن في ساحة النضال السياسي.

زوخروت – ذاكرات
كانون أول ٢٠٠٨

زوجة المرحوم أحمد سليم الخطيب تحمل صورته
אלמנתו של אחמד סלים אלח'טיב מחזיקה את תמונת בעלה המנוח

מתוך עדות

של אחמד סלים
אלח'טיב [1912 - 2007]

" נולדתי בכפר אלראס אלאחמר, והיום אני גר במחנה הפליטים אלמִיֶּה ומיה ליד סַיְדא (צידון). בפלסטין היו עוד כפרים שכנים, רובם גורשו כמונו ומעט נשארו. אני זוכר את אלפארה שגובל מצפון לכפר, מדרום גובלת ספד, ממערב כפר ברעם ואלג'ש וממזרח סרכס ועלמא. באלראס אלאחמר גרו מעל ל-1000 איש, והמשפחות הבולטות הן: משפחת אלח'טיב, משפחת איוב ומשפחת אלשאיב. רוב המשפחות האלה הגיעו ללבנון ורובן התמקמו במחנה הפליטים עין אלחלוה. לאחר הנכבה רוב התושבים באו ללבנון, אבל היום רובם מפוזרים בכל רחבי העולם. לא נשארה בכפר אף משפחה. נשאר אדם אחד זקן שנקרא פארס חמאדי אלח'טיב. הוא נשאר שם ואחר כך באו היהודים והוציאו אותו מהכפר והעבירו אותו לכפר אלג'ש. הוא נפטר שם. הוא היה בקשר רצוף עם בנו שיצא יחד עם שאר התושבים ב-1948. רוב הבתים היו בעלי כיפה עשויה מבוץ. היה לי בית שעשוי משתי כיפות מקורות ששהו בו הסוסים. הכפר היה גדול מאוד, אינני יודע מה היה שטחו במדויק. היה מחולק לשכונות לפי מגורי המשפחות, לדוגמא שכונת משפחת איוב, שכונת משפחת אלח'טיב וכו'.

היה אצלנו מסגד במרכז הכפר, והיה לנו בית-ספר קרוב למסגד. היינו לומדים בו מקצועות שונים כמו מתמטיקה, גיאוגרפיה ואנגלית. היו באים אלינו מורים מתורכיה, מספד וממקומות אחרים. הבנות היו לומדות איתנו. אני הייתי מבין התלמידים המצטיינים, אבל אמי הוציאה אותי מבית הספר כדי שאעבוד באדמה שלנו ואטפל בה. היה אצלנו באר מים, אבל לא היינו מסתמכים עליה כי היא הייתה מתייבשת בקיץ. היה לנו בית קברות בקצה הכפר. לא הייתה אצלנו אף כנסייה בכפר. היו לנו שטחים חקלאיים גדולים, רק בצד המערבי הייתה לנו אדמה בגודל של יותר מ-200 פדאן (אקר). האדמות היו מחולקות בין תושבי הכפר כולם והן

היו פזורות מסביב לכפר. בעלי האדמות הבולטים היו משפחת אלח'טיב ומשפחת איוב. היה אצלנו מעיין בתחתית הוואדי. היינו הולכים אליו כל יום כדי למלא כדים על גבי בהמות וחוזרים איתם לבתינו. המעיין היה מרוחק בערך שלושת רבעי שעה מהכפר. לא היה לנו מקור מים אחר. הגידולים העיקריים שלנו היו: עגבניות, תאנים וזיתים. הייתה אצלנו טחנת קמח בקצה הדרומי של הכפר שהייתה בבעלות משפחת אבו פח'רי איוב. ובית בד במרכז הכפר שגם היה בבעלות אותה משפחה. כל תושבי הכפר היו מוסלמים. המח'תאר האחרון של כפר אלראס אלאחמר היה עבד אלרחים איוב. השיח'ים הבולטים ביותר בכפר היו: מֻחיי אלדין אלח'טיב ומוסטפא אלעלי אלשאיב.

הנכבה, אני זוכר שלא היה ליהודים שום כוח צבאי ושכל האמצעים הצבאיים היו בידי הממשלה הבריטית – היא זאת שהוציאה אותנו מהכפר ולא היהודים. הבריטים מההתחלה ירו על התושבים בזמן שהיו בכפרים שלהם. בשנת 1936 הייתה התנגדות, אבל בשנת 1948 לא הייתה שום התנגדות, כי צבא ההצלה הגן עלינו אבל פתאום הוא ברח הצבא הזה, והשאיר את התושבים בלי הגנה. לא היה בכפר שלנו אף טבח, אבל היו מעשי טבח בכפרים הסמוכים כגון אלספסאף ועין אלזיתון. היהודים נכנסו אליהם והרגו את התושבים שנמצאו בתוכם. כששמענו על מעשי הטבח האלה, התושבים פחדו והתחילו לעזוב את הכפרים לכיוון הגבולות הקרובים. אנחנו באנו לבנת ג'ביל כי היא הייתה הכי קרובה לכפר שלנו. אחר כך גירשו אותנו ממנה ובאנו למחנה הפליטים עין אלחלוה. בשנת 1936 היה מרד והצעירים התחילו להתקיף את האיזורים היהודיים ואת האיזורים של הבריטים. אני ועוד כמה צעירים תקפנו מלון של יהודים שנקרא מלון שרה. ירינו עליהם והרגנו הרבה.

אדמות, היו בבעלותנו אדמות נרחבות בפלסטין. היו לי שטרי בעלות על אותן האדמות, אבל כולם נשרפו במהלך מה שקרה בלבנון בשנת 1982. היום אין לי שום דבר מאלה. ניירות יאשרו את זכותי. וכוונתי לקחת את האדמה שנגזלה ממני בכוח וכדי שלא יוכלו לשקר ולומר שמכרנו את ארצנו.
היינו חוגגים את החתונות מספר ימים ובמהלכם היינו שרים, רוקדים דבכּה, שרים שירי מוואל ועוד דברים. היינו מביאים משורר עממי מכפר שעב או את אבו סעיד אלחטיני שהיה משורר חזק ומוכשר. אני זוכר שהייתי שר כשמישהו בא לבקר אצלנו ובעיקר השיח' מחיי אלדין אלח'טיב:

שירי ארצי, שירי
הופיעו הוי גברים הופיעו
אלוהים יתן אושר ל"מאושר" [איחול כינוי לאורח]
מי יתן ויחי חיים קלים
מחיי אל- דין יקר כעיניי
קריצות עיניך "הרגו" אותי
כאשר אתה בא לבקרנו כמו אם רחמנית.

היינו עובדים באדמה ובתקופת הקציר היינו קוצרים את התבואה ומוכרים אותה. ובזמננו הפנוי היינו מבלים בלילות אצל המח'תאר. היה לנו מקום מפגש (דיוואן) אצל השיח' מחיי אלדין אלח'טיב שבו היינו מדברים, אומרים שירה, שרים "עתאבא" ומספרים סיפורים כדי להעביר את הזמן.
חלום חיי הוא לחזור לכפר שלי ולבית שלי. הכפר שלי היה גן-עדן והייתי מאחל לכל אדם שיחייה שם. האדם היה חי שם ברכוש שלו והייתה הרבה פרנסה. בארץ הזאת האדם חי כמו קבצן.

نايف محمد علي الخطيب
נאיף מחמד עלי אלח׳טיב

מתוך עדות

נאיף מחמד עלי
אלח'טיב - אבו מאמון
נולד באלראס אלאחמר, 1921
כיום גר במחנה עין אלחווה, לבנון

" היום אני אב לארבעה. לאבי היו שבעה בנים ובנות. גרנו עד הנכבה בפלסטין בכפר אלראס אלאחמר, מחוז ספד (צפת). ליד הכפר שלנו היו מספר כפרים. מדרום היו טיטבא, עלמא, סאלחה ואלג'ש, ממערב כפר ברעם ומצפון העיר ספד. מספר התושבים של הכפר היה בין 800-900 איש. המשפחות הבולטות בכפר היו: משפחת אלח'טיב, משפחת איוב, משפחת אלשאיב, משפחת הריש, משפחת אלסוידי ומשפחת יאסין. מיד אחרי הנכבה רוב המשפחות גרו בהתחלה בבנת ג'ביל למשך שבע שנים ולאחר מכן עברנו לסַיְדא (צידון) למחנה הפליטים עין אלחלוה. חלק מבני המשפחות עברו לסוריה ולירדן אבל הרוב הגיעו למחנה פליטים עין אלחלוה. יש כמה משפחות שעזבו לחוץ לארץ אבל אין לי שום קשר איתן. אין אף משפחה מהכפר אלראס אלאחמר שנשארה בפלסטין, כולן עזבו את הארץ ואין אף אחד שגר בתוך הכפר. אבל בכפרים השכנים נשארו שתי משפחות מכפר עלמא, אני לא זוכר את שמותיהן, משפחות מוסלמיות. והכפר אלג'ש הנוצרי נשאר פחות או יותר על כל תושביו.

הבתים היו כמו כל הבתים הכפריים הישנים. כולם בנויים מחול ועץ ולא היה אף בית מבטון. אבל היו הרבה בתים ואני זוכר שפעם הבריטים פוצצו 85 בתים מבתי הכפר בעקבות מרד 1936. הכפר היה גדול ושטחו היה מעל 9000 דונם שרובם כרמים מעובדים. לא היו בכפר רחובות עד סוף שנות הארבעים אז סללו דרך, "כביש", לספד (צפת). הכפר היה מורכב משכונות שהמרכזיות ביניהן היו השכונה העילית והשכונה התחתית. לא היה בכפר אלא מסגד אחד במרכז הכפר והיה בית קברות בשולי הכפר שיועד לתושבים. היה בית ספר במעלה הכפר. לא הייתה אף כנסייה בתוך הכפר או קרוב לו. היה בכפר מתחם שנקרא "הסִדִּיק" ויהודים היו באים לבקר בו באופן שוטף. כל חמישה עשר יום או עשרים

יום היו מבקרים בו ושוהים בו כמה זמן ולא ידענו מה הם עושים שם.

גודל השטחים המעובדים היה רב, בערך חצי מהכפר היה זרוע בכל סוגי הגידולים: חיטה, שעורה, כותנה... ובעלי האדמות הידועים ביותר היו ממשפחת אלח'טיב, משפחת טאהא ומשפחת איוב "אבו פח'רי". למשפחת איוב היו אדמות רבות בצד המזרחי ולמשפחת אל-ח'טיב בצד המערבי. המים לשתיה והמים ליתר השימושים הגיעו לכפר ממקור אחד והוא הנביעה בוואדי. היינו רוכבים לשם כל יום על הבהמות וממלאים את הכדים ומביאים אותם לבתים, כי היא הייתה רחוקה מהכפר. אבל לא היינו משתמשים במי הנביעה לגידולים כי כל הגידולים היו גידולי "בעל" ללא השקייה. גידלנו עגבניות, מלונים, אבטיחים, חיטה, שעורה, תירס, כותנה. את הגידולים שהיו חסרים לנו היינו מביאים מהכפרים השכנים. הייתה בכפר טחנת קמח "באבור" והיא הייתה בצד הדרומי. היא הייתה שייכת לאבו פח'רי. היה לנו בית בד בצד המערבי וגם הוא היה בבעלות משפחת אבו פח'רי.

אני זוכר את שם המוח'תאר "עבד אל-רחים איוב". הוא נפטר פה בלבנון.

אני זוכר שיצאנו מהכפר בסוף שנת 1948. זה היה יום רגיל ופתאום שמענו שהיה שם טבח באלספסאף ושקורבנות רבים נפלו. היה טבח נוסף בסאלחה ושמענו על מעשי טבח רבים שהיו קרוב לירדן ודיר יאסין ועוד הרבה אחרים. תושבי הכפר פחדו, אבל לא היה שום טבח בכפר שלנו, יצאנו לפני שהגיעו אלינו היהודים. היה טבח באלספסאף כי הייתה שם התנגדות חזקה ועשו שם טבח שנרצחו בו יותר מארבעים בחורים, ועוד בחורים מתו בסאלחה ובדיר יאסין. אצלנו לא היה טבח בכפר, אבל היה בכפרים קרובים כמו שציינתי באלספסאף וכפר סאלחה. הרבה בחורים מתו שם. עזבנו את הכפר כשהתחילו לירות עליו ולנו לא היה כלום. היו כאלה שעזבו על בהמה, אם הייתה להם, והיו שעשו את הדרך ברגל. לא לקחנו איתנו כלום כי חשבנו שזה עניין זמני.

הלכנו לבנת ג'ביל כי היא הייתה קרובה מאוד לכפר שלנו, היא לא הייתה רחוקה יותר מהליכה של שלושת רבעי שעה. נשארנו בבנת ג'ביל כדי להיות קרובים לפלסטין. נשארנו בה 7 שנים ולאחר מכן החלו הצעירים להסתנן לפלסטין ולבצע פעולות נגד היהודים. היהודים הזהירו את ממשלת לבנון שתרחיק אותנו מבנת ג'ביל, ובאו כדי לקחת אותנו לענג'ר ואלקרעון וסירבנו ואמרנו להם שאנחנו רוצים להישאר ביחד, אז אמרו לנו שנעזוב על חשבוננו והסכמנו. באנו ביחד לפה לסידא (צידון) למחנה עין אלחלוה. ומאותו הזמן אני גר במחנה הפליטים הזה.

בשנת 36, אני זוכר שהלוחמים (פדאיון) מרדו בבריטים והיו שלושה לוחמים שהם עבדאללה אסבח מהכפר אלג׳אעונה ואחמד אלשאער מספד וחסין שאהין מאלג׳ש. הם היו נלחמים בבריטים והם היו אצלנו בכפר ואחר כך ירדו לוואדי פארה. באותו הזמן הייתה חגיגה לכבוד החאג׳ נאיף שנולד לו ילד והאורות מילאו את הכפר. היה פיצוץ ליד הבריטים והם היו בטוחים שהמורדים פה. הם באו ביום שלמחרת והתחילו לעצור את הצעירים ושמו אותם ב כפר אלמאלכיה ואחר כך התחילו להפציץ את בתי הכפר. הם פוצצו יותר מ - 85 בתים.

הייתי מבעלי הרכוש כי המקצוע שלי היה חקלאות, כמו רוב תושב הכפר. הלכתי למכור את התוצרת אחרי הקציר, ועדיין יש לי את הקבלות מהמכירות שהייתי עושה בחיפה. כולן אצלי עד היום ואפילו חשבונות מס אני שומר. אבל ממסמכי הבעלות לא נותר כלום, כולם הלכו. שמרתי מה ששמרתי כי חשבתי שאני אוכל להפיק מהם תועלת. לקחתי אותם בפעם שחזרתי לכפר, לא לקחתי אותם מההתחלה. חשבתי שאולי נחזור בקרוב ונקבל פיצויים וזכויות.

היו שם חיים פשוטים, ובזמן שהיינו עובדים ומעבדים את הכרמים והגינות, היינו עובדים שם מעלות השחר ועד הערב. אבל בהתחלה לא עבדתי בחקלאות, אבי לא הרשה לי אלא כשהוא היה צריך אותי. זה היה כי הייתי בן יחיד והוא פינק אותי. אבל כשאבי נפטר שכרתי מישהו ואני והוא עבדנו באדמה, זרענו וקצרנו והלכנו לאחר מכן למכור.

חלק מהלילות בילינו בחצר בכפר, או אצל המח׳תאר, כי לא היה לנו חשמל ולא שום דבר באותם הימים. אבל אני נשבע שהם היו יפים בהרבה מהימים האלה.

אני מקווה רק לחזור לבתים שלנו, אפילו אם הכפר שלנו הוא ערימת חול. נבנה אותו מחדש ברגע שייתנו לנו לחזור, אפילו ברגל. אני רק רוצה לחזור לפלסטין ואפילו רק כדי להיקבר שם ושהילדים שלי לא ישכחו את העבר שלנו, את הסוגייה שלנו וישמרו את אשר "זרעתי" בהם ואני אחזור ואגיד לכל אחד זו אדמתך וזו אדמת אבותיך. אם ייתנו לאדם לחזור לכפרו הוא יתמהמה? בחיי ש"לאכול חול" עדיף בהרבה על כאן.

محمود حسن أيوب
מחמוד חסן איוב

מתוך עדות

מחמוד חסן איוב
אבו שַׁוּקי
נולד באלראס
אלאחמר, 1938
כיום גר בעיר צידון
בלבנון

" אני חושב שהכפר נקרא אל-ראס אל-אחמר מפני שהוא בפסגת הר והאדמה שלו אדומה. אני זוכר את הכפרים שהיו קרובים אליו. מדרום טיטבא ואלג׳ש, ממערב כפר ברעם ומצפון פארה וסלחא וממזרח עלמא, דלאתא ואלריחאניה. מספר תושביו היה בין 800-700 נפש והמשפחות הבולטות בכפר הן: משפחת איוב, משפחת אל-ח׳טיב, משפחת אל-שאיב ומשפחת יאסין. כל תושבי הכפר עקרו ללבנון חוץ משתי משפחות או שלוש שעקרו לסוריה. אלה שגרות בלבנון מרוכזות רובן במחנות הפליטים ובעיקר במחנה הפליטים עין אל-חלוה. מהדור הוותיק אני לא מכיר אף אחד מלבד שתיים או שלוש משפחות מבית אל-ח׳טיב שעברו לסוריה. אבל מהדור הצעיר יש אלפים מהם בכל המדינות העולם, נוסעים למקומות בהם עבודה. לא נשארה בכפר אף משפחה, נשאר אדם אחד שנקרא פארס חמאדי. הוא היה בקשר כל הזמן עם בנו שעקר ללבנון, אבל היהודים העבירו אותו מאלראס אלאחמר לאלג׳יש והוא נשאר שם ונפטר מזמן.

הבתים היו מסוג ישן וצמודים אחד לשני. הרוב היו בנויים מבוץ ומעץ, אבל מסוף שנות השלושים, כשהבריטים פוצצו את הכפר, התחילו לבנות בתים מאבן. אבל אני לא יודע כמה הבתים היו בכפר. ולא יודע לגבי גודל שטח הכפר. הכפר היה מורכב משתי שכונות: מזרחית ומערבית, והן היו שייכות לשתי משפחות: אלח׳טיב ואיוב. משפחת איוב הייתה בצד המזרחי ומשפחת אלח׳טיב בצד המערבי.

היה אצלנו מסגד אחד במרכז הכפר והייתה הצלנו בריכת מים באיזור המזרחי, אבל לא היינו מסתמכים עליה. היה לנו בית קברות ממזרח לכפר. בקשר לבתי הספר – היה לנו בית ספר אחד באזור העמק והיינו לומדים בו עד כיתה ד׳. אני זוכר את שם המורה שלימד אותי. שמו היה מחמד עבדו אלסכר והוא היה מהעיר סַפַד. היו בכפר שרידים ארכיאולוגיים בשוליים המזרחיים והמערביים של הכפר. אלה היו מערות בהר שיהודים היו באים ומבקרים בהן באופן שוטף.

השטחים החקלאיים היו רבים ומחולקים עבור כל תושבי הכפר. כל תושבי הכפר היו בעלי קרקעות, אבל בעלי

האדמה הבולטים הם: משפחת אלח׳טיב ומשפחת איוב. האדמות שלהם היו פזורות סביב כל הכפר. היו כמה אדמות לא מעובדות שנמצאו בצד המערבי וכל תושבי הכפר השתמשו בהן למרעה. הייתה נביעה שנקראה נביעת אלעלויה שנמצאה בתחתית הוואדי, ממערב לכפר. היינו הולכים לשם באופן יומיומי כדי למלא את הכדים, לסחוב אותם על בהמות ולהביא אותם אל הבתים. לא היה לנו מקור מים אחר מלבדה.

הגידולים הבולטים ביותר של הכפר: עגבניות, תאנים וזיתים. אני זוכר שהכפר שלנו זכה בפרס בתצוגה בירושלים בגלל האיכות וטיב התוצרת שלנו. הייתה אצלנו טחנת קמח בכניסה לכפר מהצד הדרומי. היא הייתה בבעלות משפחת אבו פח׳רי איוב. היה אצלנו גם בית בד בכניסה לכפר מהצד המערבי וגם הוא היה בבעלות משפחת אבו פח׳רי איוב.

לא גרו אצלנו אנשים מעדות או דתות אחרות מלבד מוסלמים. אני זוכר שהיהודים ניסו לקנות אדמות כדי לבנות עליהן מקומות מסחריים, אבל אף לא הסכים למכור להם.

היה לכפר מוח׳תאר ידוע, אחמד אלחאג׳ איוב, אבל אני לא זוכר אותו. אחריו בא מח׳תאר ששמו עבד אלרחים איוב שנשאר עד שיצאנו מפלסטין והוא נפטר ונקבר כאן.

יצאנו מהכפר באוקטבר. אני זוכר שזה היה יום חמישי בחודש אוקטובר שנת 1948.

אני זוכר שאחרי נסיגת הבריטים ופעולות ההרג וההפחדה של הכנופיות היהודיות הגיע לכפר שלנו צבא ההצלה עם ההנהגה שלו, דוגמת אלשישכלי, אכרם אלחוראני, פתחי אלאתאסי ועוד. הם נשארו בכפר שלנו יומיים ולאחר מכן הלכו והתמקמו בכפר אלג׳ש. בסוף חודש אוקטובר הגיע לכפר מפקד הצבא הירדני, סארי בכ, בליווי של יהודיה. ביום השני אמרו לנו שהיהודיה ברחה וצבא ההצלה ביקש מאתנו, לאחר שהקרבות התעצמו בסַפד, שנעזוב אל כפר יארון למשך כמה ימים ואח״כ נחזור. אנחנו כבר שמענו על מעשי הטבח שאירעו באלספסאף ובסאלחה וכשעזבנו את הכפר ראינו שצבא ההצלה כבר השיג אותנו. לדעתי, היהודיה שבאה בליווי סארי בכ שילמה להם כסף כדי שימכרו את הכפר ויעזבו אותו. צבא ההצלה הוא זה שמסר

את הכפר שלנו. לא היה בכפר אף טבח, אבל היו בכפרים הסמוכים כגון כפר אלספסאף שהתושבים שלו לחמו לצד הצבא שפתאום עזב אותם וברח ואז היהודים החלו להרוג את התושבים. אותו הדבר קרה בכפר סאלחה. היהודים ביקשו מהתושבים שם להסגיר את עצמם כדי שיגנו עליהם, אבל הם קיבצו אותם במסגד של הכפר והוציאו אותם להורג. יותר מארבעים בחורים נרצחו. אחרי כל האירועים האלה התחלנו לעזוב את הכפר ברגל, ומי שהיה יכול עזב על על גבי בהמה. עברנו בדרך ח׳לת [מורד] ע׳זאל ולאחר מכן בוואדי פארה ומשם ליארון. נשארנו שם כמה זמן ואז פנינו לכיוון בנת ג׳ביל. לא נשארנו הרבה זמן שם. לאחר מכן עברנו לקאנא ונשארנו בה שנתיים. משם באנו למחנה הפליטים עין אלחלוה. אבל במהלך הדרך סבלנו רבות, במיוחד הילדים והזקנים. מראה הפליטות לא יימחק מהזיכרון לעולם.

אינני יודע הרבה על מרד 36, אבל אני יודע שהעם מרד כנגד הממשלה הבריטית. קרוב שלנו, פואד חג׳אזי, הוצא להורג יחד עם עוד אנשים, לא קרובים שלנו: מחמד ג׳מג׳ום ועטא אלזיר.

היינו מבעלי הרכוש שם ואני עדיין שומר שטרי בעלות. לקחתי אותם איתי ביום שעזבנו ואני עדיין שומר אותם, כדי לחזק את זכותי, וכוונתי לקחת את האדמה שנגזלה ממני בכוח וכדי שלא יוכלו לשקר ולומר שמכרנו את ארצנו.

עיקר העבודה שלנו לפני הנכבה הייתה כמו כל הכפריים - הגברים באדמה, חורשים, זורעים ועובדים בה מזריחת השמש ועד שקיעתה והנשים בבית מטפלות בעיניי בישול, כביסה, ניקיון ועוד, והילדים או שבבית הספר או שעוזרים לאבות שלהם באדמה.

חלום חיי הוא לחזור לכפר שלי שבו נולדתי. אין לנו בעיה עם היהודים. הבעיה היא עם הציונות המכוערת שבאה מאירופה ומארצות אחרות כדי לקחת מה שאינו שייך לה. אם יאפשרו לי אני מוכן ללכת ברגל לפלסטין, זה לא מכבודי לשאת אזרחות של אף מדינה ערבית. כל המדינות האלה סוחרות בנו ולקחו הרבה על חשבוננו.

محمد قاسم الشايب بين أطلال قريته
מחמד אלשאיב בין שרידי כפרו

מתוך עדות

מחמד קאסם אלשאיב
- אבו מרואן
נולד באלראס
אלאחמר, 1929.
כיום פליט במחנה עין
אלחוה בלבנון

" יצאנו מפלסטין שלושה אחים עם ההורים שלנו. אני זוכר את אלראס אלאחמר ואת הכפרים מסביב, אלג'ש ממערב ועלמא ואלסרכס ממזרח ועין אלזיתון וספד מצפון. מספר התושבים שהיו באלראס אלאחמר נע בין 1000 איש ל-1100 איש. המשפחות הבולטות ביותר הן: משפחת איוב, משפחת אלח'טיב, משפחת אלשאיב ומשפחת הריש. עקרנו בהתחלה לעיירה ענאתא בדרום לבנון ונשארנו שם שנתיים. אחר כך פנינו לכיוון סידא (צידון), למחנה פליטים עין אלחלוה. נשארנו בו עד היום. חלק מהמשפחות עקרו לסוריה ולירדן. חלק מבני המשפחה שלנו עברו לסוריה. בתוך הכפר שלנו לא נשארה אף משפחה. כל תושבי הכפר עקרו. אבל בפלסטין ובעיקר בכפרים הסמוכים יש. בכפר אלסרכס יש אנשים שקנו בכפר אלסרכס כעשרה בתים, כלומר עשר משפחות נשארו בו והם צ'רקסים. אחרי שעזבנו הם התגייסו לצבא הישראלי. אני זוכר משפחות שנשארו שם באותה התקופה. בתי הכפר, רוב הבתים היו מאבן לבנה, בוץ וחול. הגגות היו מעץ. כל הבתים היו פשוטים שבנינו בידיים שלנו. כל מה שאני רוצה זה לחזור ולראות רק את המקום של הבית. הכפר כולו כולל הכרמים הסמוכים לו היה יותר מ-7000 דונם. הכפר היה מורכב משתי שכונות: השכונה התחתית שבה עברה דרך מתחת לכפר שהגיעה לעלמא ולאלסרכס, והשכונה העילית שבה הייתה דרך שהגיעה לאלג'ש ולאלספסאף ממערב. היה אצלנו מסגד גדול במרכז הכפר אבל פוצצו אותו בשנת 1936. בית קברות נמצא מחוץ לכפר, בשוליים שלו. והיה אצלנו בית ספר בכפר. אני הלכתי לבית הספר בזמן שהעבירו אותו לעמק, בגב הכפר, ולמדתי בו עד כיתה ד'. לא היה בכפר אף כנסייה. היה אצלנו את מתחם הצדיק והח'רבה המערבית והח'רבה הדרומית. היו באים אליהן יהודים באופן שוטף. הם היו מביאים איתם אוכל ושתייה, שוהים בהן כמה זמן ואז עוזבים. אני זוכר שהיינו רודפים אחריהם ומיידים עליהם אבנים. החלקות החקלאיות בכפר היו גדולות, אבל הן היו בשולי הכפר. היינו זורעים אותן בכל טוב: עדשים, חיטה, שעורה וכרשינה. החלקות

הגדולות ביותר היו שייכות למשפחת איוב. היו להם אדמות שגודלן היה יותר משני פדאן (אקר). ליתר המשפחות גם היו אדמות רבות שגודלן היה יותר מפדאן וחצי. היינו קוצרים כל עונה ומכל חלקה היינו מקבלים יותר ממאה מידה של חיטה ואפילו מאתיים מידה, לפי גודל החלקה. למשפחת איוב הייתה אדמה שנתנה להם בכל פעם שיצאה השמש יותר ממאה לירה פלסטינית, היא הייתה ממוקמת בצד המזרחי והמערבי של הכפר, היא הקיפה את הכפר כולו. היינו לוקחים את מי השתייה שלנו מנביעה בוואדי שהייתה מרוחקת מהכפר בערך 45 דקות, היינו מביאים אותם על בהמות בכדים שהיינו ממלאים והיינו עושים את זה באופן יומיומי. לא היה לנו מקור מים אחר. אבל היום היהודים שואבים את המים מהוואדי אל הכפר. עיקר הגידולים שלנו היו גידולי בעל שהסתמכו על מי הגשמים, לא היינו משקים אותם. הגידולים העיקריים אצלנו היו: עגבניות, אבטיחים ומלפפונים. הפרי העיקרי שגידלנו היה תפוח. הייתה לנו בכפר טחנת קמח שהייתה ממוקמת בכניסה לכפר. היא הייתה בבעלות משפחת איוב "אבו פח'רי". גם בית בד שפעל באמצעות מכבש עץ. הוא היה ממוקם במרכז הכפר ובעליו היו משפחת אבו פח'רי איוב. לא גרו בכפר שלנו תושבים מעדות אחרות. לא יהודים, לא ארמנים ולא נוצרים. המח'תאר האחרון של הכפר שלנו היה עבד אלרחים איוב. לעבד אלרחים איוב היה בית הארחה (דיואן) שהיינו מתכנסים בו כל יום ומדברים על ענייני חקלאות או עניינים אחרים שקשורים לכפר.

יום הנכבה, אני זוכר שהיום הזה היה היום הכי נורא בחיים שלי והוא יום מקולל. בהתחלה האנגלים נסוגו והכנופיות היהודיות התחילו להרוג ולהפחיד את האנשים. אז בא צבא ההצלה שמהר מאד נסוג והשאיר לנו נשק מקולקל. אחר כך היהודים הרגו את כל מי שנלחם בהם והתחילו לטבוח באל-ספסאף וסאלחה ודיר יאסין. אחרי שספד (צפת) נפלה עזבו תושבי הכפר שלנו ללבנון. כשהגליל כולו נפל בידי הכנופיות כולם החליטו לעזוב את הכפר, אבל אבי סירב בהתחלה אך אני לחצתי עליו ואמרתי לו משפט ידוע: "אם אנשיך השתגעו, שכלך לא יועיל לך", נעזוב כפי שעזבו השאר. הוא שם את הנשק שלו על הכתף ואמר לי: אני הולך להביא לך סוס כדי שתרכב עליו, וכשהוא הגיע למי שהיה נותן סוסים כדי שיעמיסו עליהם את התחמושת הוא ראה שהם כבר ברחו ועזבו את הכפר. הלכנו בהתחלה לוואדי פארה ואח"כ הגענו ללבנון ונשארנו שם עד היום. לא היה טבח בכפר, אבל היה בכפרים הסמוכים: סאלחה ואלספסאף. הוא התחיל כשהכנופיות היהודיות דרשו מהם להניח את נשקם והם סרבו ואז הם פלשו לכפר וריכזו את הצעירים בפרדסים וירו בהם. יש אדם שנשאר עד היום בחיים ששמו אבו כאמל יונס, הוא ניצל כי הוא נשכב בין הגופות פצוע, יש כדור בתוך הגוף שלו עד היום. הכפר שלנו לא נלחם וגם לא כפר טיטבא כי לא היה לנו נשק. אחרי האירועים

האלה היינו מוכרחים לעזוב. עלינו על הבהמות וחלק הלכו ברגל. לקחנו אתנו רק מה שהיה הכרחי, אוכל ושתייה, וזהב למי שהיה והשארנו את כל יתר הדברים שלנו בבתים ובאדמות שלנו. אחרי שעזבנו התחילו תושבי אלסרכּס לקחת את מה שהשארנו. עברנו בדרך לא סלולה בח'לת [מורד] ע'זאל ואחר כך בוואדי פארה ואז ביארון, בנת ג'ביל, וגרנו בעינאתא למשך שנתיים. עזבנו כי חשבנו שבתוך שבוע-שמונה ימים נחזור. לא תיארנו לעצמנו שישראל תנצח את כל מדינות ערב. אנחנו עד היום עוד מחכים. 58 שנה ואנחנו עוד גרים במחנה הפליטים הזה.

מרד 36, אני זוכר שהיה קרב קרוב אלינו בביר אלשיח' ונפלו בו שני חללים, ושני בחורים, הילדים של עבדאללה אלעאישה, נפצעו. אבא שלי הלך והביא לפצועים סוס והביא אותם לסוריה שם היה לוחם שנקרא עבדאללה אלאסבח שהיה גיבור שנלחם בבריטים בקשיחות. רוב תושבי הכפר נלחמו בבריטים. באותו הזמן הבריטים התחילו בפעילות עויינת נגד תושבי הכפר והם העלו את המיסים ולחצו על הצעירים ואיימו עליהם. אחר כך הם הפציצו את השכונה העליונה כולה, בערך 80 בתים, והם פוצצו גם את המסגד.

רכוש, הייתה לי אדמה בגודל שני פדאן, מעובדת כולה. הייתי עובד בה, וזורע אותה, קוצר ומוכר את התוצרת. בנוסף עבדתי בצבא הבריטי, בצבא המילואים, כך הוא נקרא. אין לי מסמכים כי אבי חשב שזה עניין של שבוע.

מנהגים בכפר, בחתונות היו שרים במשך ארבעה או חמישה ימים והיו עורכים תחרות הסוס האציל שהשתתף בה כל הכפר. החיים בכפר היו רגילים כמו כל הכפריים: עובדים בחקלאות, זורעים, קוצרים, מוכרים את התוצרת ושומרים על הפרנסה שאמורה להספיק לפת הלחם היומית שלנו ושל משפחתנו. וכמו כל עובד אדמה, עובדים מהבוקר על הערב כדי להבטיח לגידולים את מה שהם צריכים בשביל שיגדלו ויפרנסנו אותנו. לפעמים האדמה לא הייתה נותנת מספיק בשביל מי שעיבד אותה ולכן היינו לפעמים עובדים בצבא הבריטי. היו נותנים לנו 25 לירה שהיו עוזרות לבעלי המשפחות הגדולות, ולמרות כל זה הם היו הראשונים שפעלו לגרש ולסלק אותנו מאדמותינו ולתת אותן ליהודים. היו לנו בכפר שני בתי פתוחים (דיוואנים) שהיינו מבלים בהם כל לילה ומדברים על ענייני חקלאות, ענייני הכפר ועניינים כלליים. הדיוואן היה מקום המפגש של תושבי הכפר. הנשים שלנו לפעמים היו עוזרות לנו בעבודת האדמה ולפעמים היו נשארות בבית כדי לגדל את הילדים ולארגן את ענייני הבית. כלומר, במילים אחרות, היו חיים רגילים ופשוטים מאוד, אבל טובים ומכובדים יותר מהחיים בכל אדמה או ארץ אחרת שאינה המולדת.

החלום והמשאלה שלי הם לחזור לפלסטין ולביתי, אפילו רק לשעה אחת, ואחר-כך להיקבר ולמות שם באדמתי, בביתי וחצרי.

فاطمـة منصـور
פאטמה מנסור

حكاية قرية الرأس الأحمر من بطون الكتب ومن ذاكرات أبنائها وبناتها

تحرير - رنين جريس

قرية الرأس الأحمر هي احدى قرى الجليل الأعلى، وهي كغيرها من القرى الفلسطينية هجّر سكانها وتم توطينها باليهود الأتراك والمغاربة خلال اشهر قليلة من نزوح اهلها وتحويلها الى مستعمرة كيرم بن زمره. لم يبق من أهلها في فلسطين سوى رجل مسنّ، حيث نزح جميع أهلها إلى لبنان ويسكن معظمهم اليوم في مخيم عين الحلوة.
في سنة 1596، كانت الرأس الأحمر قرية في لواء صفد، وعدد سكانها 418 نسمة. في أواخر القرن التاسع عشر، وصفها رحالة مرّ بها بأنها قرية مبنية بالحجارة على تل مرتفع حيث أقام القرويون بساتينهم. كما قُدر عدد سكانها عام 1948 بحوالي 1000 نسمة.
عن تسمية القرية وحدودها حدثنا صالح العوض، لاجيء يسكن حالياً في مخيم عين الحلوة في لبنان، ولد في الراس الأحمر سنة 1925: " البلد كانت مركز بركاني، كان فيها بركان وسمّوها الراس الأحمر لأنه ترابها كله أحمر. بحيط بالبلد من الشمال قرية صالحه وفارة، من الجنوب طيطبا والصفصاف، من الغرب الجش وسعسع، من الشرق علما والشركس (الريحانية) وماروس. وعين الزيتون كانت قريبة على صفد، كنّا لما نطلع على صفد نبيع بندورة وتين وعنب ونمرّ من قلب عين الزيتون".

المدرسة

" كان عنا مدرسة للصف الرابع"، حدثتنا فاطمة منصور، المولودة عام 1926، " أيام الثورة أجت الإنجليز ونسفت عشرات البيوت وراحت المدرسة مع النسف؛ بعدها رجعوا أهل البلد وقدّموا طلب للحكومة وعمّروا مدرسة جديدة بعيدة عن البلد للناحية القبلية.
ومن مخزون ذكرياته حدثنا احمد الخطيب (1912):
" أنا كنت بالمدرسة أذكى واحد بأولاد البلد، لما يسأل المعلم سؤال بس أنا أردّ عليه، مرّة سألنا الأستاذ ، يا أولاد بتعرفوا طير السنونو شو بياكل، رفعت اصبعي،

قال لي شو يا أحمد، قلت له بياكل سوس العدَس، قال لي شو عرّفك، قلت له لما بنرمي العدس وأنا أدرس، العدس بسوّس، بصير السوس يطير والسنونو حايم عليه".

" بالمدرسة كنّا حوالي 30 تلميذ معظمهم أولاد، بس كان فيها ثلاث أو أربع بنات. أستاذ المدرسة كان من صفد اسمه محمد عبد سكّرة بس أوّل مُدرّس كان من تركيا اسمه أبو أنور؛ كانت المدرسة بمنطقة بعيدة عن البلد، كان فيها حديقة، نعمل مثلا دروس الزراعة نظري وعملي؛ من دلاثة وطيطبا كانوا ييجوا يتعلموا عنا، قبل ما فتحوا مدارس عندهم. أيام فلسطين، خضراوات بلدنا أخدت جائزة بالنبدورة والشمام بمعرض القدس.

بيت الغسّالات

كان في الركن الشمالي من القرية نبع يستمد سكانها المياه منه للاستخدام المنزلي. وكانوا يستنبتون الحمضيات وغيرها من الفاكهة في الأراضي الواقعة شمالي القرية. اشتهرت القرية في زراعة التين والزيتون وفي 1944/1945، كان تملك القرية ما مجموعه 4728 دونماً مخصصاً للحبوب، و1008 من الدونمات مروياً أو مستخدماً للبساتين.

عن وادِي الرأس الأحمر حدثتنا فاطمة منصور: " في البلد كان في واد، بس بعيد عن البلد حوالي ساعة، المي فيه كانت قويّة صيف شتاء، الإنجليز بنوا لنا خزّانين مي وحطّوا ست مواسير؛ الناس كانت تروح تملّي على الدواب وعلى الخيل، تحطّ الجرار على الدواب وتنزل على الوادي تملّي.

كان في بالوادي "بيت الغسالات"، (ضاحكة) هاي بالصيف كان في يوم خاص للنسوان ينزلوا فيه على الوادي ولمّا يكون في غسيل للنسوان ممنوع الرجال تقرّب".

ويضيف محمود حسن أيوب – أبو شوقي (1938): " كان عنا بركة بالمنطقة الشرقية نجمّع فيها ميّة الشتا، اسمها الحافور، كانت مبنية من تراب أبيض حتى الميّ ما تروح منها وكانت تضلها مليانه صيف وشتا. بلدنا كانت صغيرة بس ارضها كبيرة، على أيام العثمانيين كان الأتراك ياخدوا ضريبة على الأرض، كانوا أهل بلدنا يشتروا أراضي ويسجلوها باسم البلد ويوزعوها على بعضهم.
البلد كانت تقريباً مقسومة قسمين دار الخطيب ودار الأيوب، دار الخطيب كانوا يملكوا بيادر الشرق والأيوب بيادر الغرب. بس أهل البلد كانوا كرماء كتير والفقير كان شبعان أكثر من المالك".

خرَب الرأس الأحمر

كانت آثار الراس الأحمر، كالفسيفساء ومعاصر العنب المرصعة أرضها بالفسيفساء، أدلة على أن الموقع كان آهلاً أيام الرومان أو البيزنطيين.
عن تلك الآثار حدّثنا صالح العوض: " في معالم أثريه كثير عنا بالراس الأحمر، في منطقة بقولولها الخُرب، هاي فيها معالم كفريّة كتير، على زمن الكفرة، بالوادي مطرح ما بنجيب مي كان في مُغر، كانت المُغر تفوت بالجبل وتطلع من الجهة الثانية، وكنا نفوت عليها واحنا أولاد، وكان فيها مقاعد وكراسي كلها منحوته بحجار، كان إشي بشبه الديوان. وكان موقع اسمه الصدّيق، كان اليهود كل سنة يزوروه، ييجوا شباب وصبايا ويقعدوا هناك ليلتين ثلاثة وما نعرف شو يعملوا".

ثورة 36

حدثنا محمد قاسم الشايب – أبو مروان (1929) عن ذكرياته أيام الإنجليز: " بالـ 36 الإنجليز نسفوا الحارة الفوقا وضلّ بيوت الحارة التحتا، إحنا قعدنا شهر تقريباً

عند نسايبنا بالحارة التحتا وبعدين جبنا مصاري من الجاعونة وعمّرنا بيت جديد. مرّة في انجليزي شاف أبوي وهو عم ببني بالسلسلة، أجا عليه وقال له: إنتو العرب ملاعين، أنت بالنهار بتشتغل وبالليل بمبمبمبمم. أيام الإنجليز كان ثوار البلد يسبّقوا لمصفحات الإنجليز، مرّة سبّقوا لمصفحة مارقة بأرض وادي عروس، وقتلوا جندي بالمصفحة أو اثنين، وانقتل يومها واحد من بلدنا، بس أهل البلد خافوا يجيبوا القتيل وضلّ لثاني يوم، راحوا جابوه بالليل ودفنوه بالبلد لأنه إذا عرفوا الإنجليز بنسفوا البلد".

ويضيف محمود أيوب _ أبو شوقي : " اللّه يرحمه نايف الطه، كان عنده خمس ست بنات وأجاه ولد، عزم القرى وعمل حفلة مولد، يومها كانت الناس تضوي باللوكس لأنه ما كان في كهربا. كان الإنجليز بمنطقة المالكية قبال البلد وتعرّضوا ليلتها لهجوم؛ لما شافوا الضو فكروا إنه أهل بلدنا همّ اللي طخّوا عليهم، أجوا واطلعوا الناس من بيوتها ونسفوا نص البلد؛ يومها انقتل فيّاض الهريش وكمان شبّ نسيت اسمه".

"يا ابو العباية ليش دشرّت عباتك"

عن جيش الإنقاذ حدثتنا فاطمة منصور: " إحنا بفلسطين قبل ما نطلع، بعتوا لنا جيش الإنقاذ على البلد، كانت كل كتيبة تحوي حوالي ثمان أشخاص، وزّعوهم على بيوتنا؛ عند أهلي سكنت كتيبة بغرفة صغيرة واحنا كنا نتكفل بأكلهم وشربهم؛ في يوم راحت الكتيبة بدها تشمّ الهوا ويوكلوا لوز أخضر، لما رجعوا طلبوا إنه نحضرلهم الغدا، قلنا لهم إنه الغدا جاهز. كان واحد اسمه أبو سعيد وواحد اسمه عمر، أبو سعيد بدّه يوكل، بس عمر قال إنه لازم نستنّى باقي الشباب حتى ييجوا، ما حسّيت والاّ قام عمر وضرب أبو سعيد بالعصا على راسه وقتله، أنا كنت يومها بالبيت

وكنت متجوزة جديد، صرت أصرخ، أجو الجيران لما سمعوا الصراخ وأخذوا القاتل حبسوه والقتيل رجّعوه عند أهله على سوريا. في مرة راح جيش الأنقاذ على صفد بدهم يحاربوا اليهود، لما شافوا اليهود قاموا هربوا وتركوا أمتعتهم بالخنادق؛ صار اليهود يضحكوا عليهم ويغنولهم: يا ابو العباية ليش دشّرت عباتك يا ابو العباية تعال خُد عباتك".

النكبة

هاجمت القوات الإسرائيلية القرية في 30 تشرين الأول/ أكتوبر 1948، ونزح سكانها بعد سماعهم عن مجازر الصفصاف والجش وصالحة. وقد استولت عليها وحدات من لواء شيفع (السابع) خلال عملية حيرام. وعندما وصلت وحدات هذا اللواء إلى قرية الراس الأحمر وجدتها خالية من سكانها.

يتذكّر صالح العوض: " كل الناس طلعت من الرأس الأحمر ما عدا شخص اسمه فارس حمادي الخطيب، ضل قاعد هناك بالكرم؛ كان عمره حوالي ستين سنة، لما دخلت اليهود على البلد حمّلوه من الراس الأحمر ورموه بالجش، مرّة حكى بالراديو وسلّم على كل أهل البلد، ابنه طالب كان بعين الحلوة واليوم موجود بأبوظبي".

"يوم التهجير كان يوم خميس"، حدثتنا فاطمة منصور، "لانه كل نهار خميس كانت أهل البلد تتسوق من بنت جبيل، نروح نبيع حبوب قمح وعدس ونشتري ملابس ولحوم، كانت أهل البلد تستنّى ليوم الخميس حتى توكل كبة من لحمة بنت جبيل. نهار الخميس أجت الطيارات العصر، حامت حوالي البلد ورمت صواريخ، الصواريخ كانت صغيرة مثل العلبة، مش مثل صواريخ اليوم. الناس لما سمعت الصواريخ وسمعت عن مجزرة الصالحة والصفصاف ودير ياسين خافت ورحلت

بالليل. بنفس الليلة اللي طلعنا فيها، وصل اليهود على الصفصاف، أخذوا حوالي ثلاثين شخص، صفّوهم ورشّوهم بالرصاص، كان بينهم أبو كامل يونس، بعده لليوم عايش، حكا لي وقال لي: واللّه يا أم محمد، صفّونا وقوّسونا كلنا، أجت الرصاصة بإيدي، عملت حالي ميّت مع الميتين، وبعد ما راحوا صُرت أمشي شوي شوي ومن سهلة لسهلة لحد ما اللّه نجّاني وطلعت".

ويضيف محمود أيوب: " بشهر عشرة كنا عم نفرط زيتون، كان دور دراس الزيتون إلنا هديك الليلة، تركنا الزيتون على البَد وطلعنا. طلعنا على خلة غزال، وبعدين على وادي فارة، ومن هناك على عين الخربة وبعدين على ياورن، قعدنا شوي بيارون، كان إلنا صاحب ييجي يوخد موسم الزيت من عند والدي، قعدنا عندهم كم ليلة، لقينا عندهم كم عائلة من صالحة والبيت ما بوسع، سحبنا حالنا ونقلنا على بنت جبيل، قعدنا كام يوم وما عجبنا الجو، سحبنا حالنا وأجينا على بلد اسمها الكنيسة وبعدين أجينا على عين الحلوة. واحنا طالعين كانت المعاناة كبيرة، إشي نايم تحت الزيتون إشي بالطرقات، لاقيت ختيار بالطريق، نزلت عن الحمارة وركبته، ما بعرفه، ووصلته حتى طلع من الوادي على بيادر يارون، هناك نزل وراح وقال لي خلص بكفي".

اذا انجنّوا ربعك، عقلك شو بنفعك!

عن رحيله حدثنا قاسم الشايب: " أول ما سقطت صفد طلعت الناس كلها على لبنان، إحنا ضلّينا بالبلد لحالنا لأنه بيتنا مِفرد، كانت الختيارية والنسوان ييجوا يناموا عنّا بالليل والصبح يطلعوا على بيوتهم، لما سَقط الجليل كله واليهود أخدت الجش والصفصاف، أبوي رفض يطلع، قلنا له: (إذا انجنّوا ربعك، عقلك شو بنفعك)، مثلك مثل العالم، قال أنا بدي أسلّم لليهود، قلنا له: ما في حدا بسلّم لليهود وبخلّوه بالبلد".

حب على الطريقة الفلسطينية

"بفلسطين كان كتير قصص حب"، حدثنا بلهفة أحمد الخطيب، " أنا كان عندي صبايا يقتلوا حالهم ويتقاتلوا عليّ؛ نزلت أم أمين مرة احمد ابن عمي عبد القادر على العين تعبّي جرّة ميّ، لاقت ثلاث صبايا شلّخوا شعرهم يتقاتلوا علي، هديك بتقول ما بياخدوا إلا أنا، وهيك بتقول ما بياخدوا إلا أنا، وهديك بتقول واللّه إنتوا التنتين ما بياخدوا إلا أنا. اللي قالت لهم "إنتوا التنتين" هاي اللي تجوزتها. أنا عرسي ما صار مثله، كان الحدّا أبو خليل الشعبي، من شعب، وقعدنا ثمان أيام نعلّل، يومها ما كان في كهربا وطلع عمّي محيي الدين على صفد استأجر لوكس حتى يعلقه على الحيط ويضوي على الدبّيكة".

ويغني لنا أحمد الخطيب:

طالعة من بيت أبوها وعابرة لبيت الجيران

قلتلها يا حلوة اسقيني، على نهودك فرجيني

قالت روح يا مسكيني، نهودي يا اكواز الرمان

طالعة من بيت أبوها وعابرة لبيت الجيران

قلتلها يا حلوة اعطيني وعلى الزكرة فرجيني

قالت روح يا مسكين، الزكرة يا فنجان القهوة وسط الديوان"

ראיון עם מרקו רוזיו מכרם בן זימרה.

נערך בתאריך 29/4/2007.
ראיינו אסתר גולדנברג,
איתן ברונשטיין

- סיפרת שאביך הגיע למקום ונכנס לגור בית נטוש של ראס אל אחמר.
- זה היה בשנת 49-50. אני באתי ארצה לבד. לפני ההורים. לבד, במלחמת השחרור ב-48. לבד אני בגיל 17, 17 וחצי. אהבתי את המדינה שלנו, מאוד.
- אז אתה באת לפני אבא אם ככה.
- ברור, באתי לבד. ישר גויסנו לצבא. בינתיים הורי עלו ארצה, היו בסנט-לוקס, היום שער עלייה. אבא שלי הגיע הנה, בן-אדם סוחר מעולה, הגיע עם הרבה ילדים אנחנו משפחה ענפה. אני לצערי הייתי בצבא, השתחררתי בינתיים. עשו פרופגנדה על כפר מסוים בגליל, יש לימודים, יש בית-ספר, יש תפוחים כל הפרופגנדה המקובלת. מה יעשה? הוא בא להנה עם כובע ספארי, עם עניבה, ולעבוד. ישר הלך לעבוד. השתחררתי מהצבא, הייתי בא להנה, נשאר שבוע, הייתי רואה את המצב, בורח לתל אביב. הסתובבתי שנה שלמה בצורה כזאת, הלוך וחזור, עובד שבוע ובורח. בסוף ראיתי שנעשה קשה לאבא. הרבה ילדים בבית. היות והיסוד הלימודי שלנו היה טוב מטורקיה, מאיזמיר, לא הידרדרנו. לא הידרדרתי, אפילו לא עישנתי. התחלתי לעשן פה כשהכרתי את אשתי.
- אז היה חינוך טוב מאיזמיר
- החינוך היה טוב, מעולה לא הידרדרנו. הייתי סך הכול בן 19. ראיתי מצבו של אבא, פתאום מתחיל להידרדר, נפשית ובריאותית. אמרתי מרקו, אתה תישאר פה. נשארתי, התחלתי לעבוד.
- ואתה גם גרת בבית שהיה בית ערבי לפני זה?
- כן, בבית של אבא שלי גרנו שמונה ילדים ואני הבכור. גרנו בבית נטוש.
- איפה היה הבית הזה פה?
- למעלה. הבית עדיין קיים. גרים שמה. משפחה של יוסף בלה. למעלה ברחוב השני באמצע, במרכז. הוסיפו לו

ממשרד השיכון. שמה גרנו. בקיצור, היה קשה. אחר כך, הבנות, אחיותיי התחילו לגדול והתחילו לבוא חתנים. נולדנו שש אחיות וארבעה אחים, אני הבכור. אז באו חתנים והמשפחה התרחבה. הסבתא שלי זיכרונה לברכה, הייתה לי סבתא בשם לאה, הייתה הולכת מלקטת עשבים, בשביל לעשות אוכל. בשר היה בנקודות, הכול בנקודות היו נותנים לנו בולים לקנות מהצרכנייה. היינו יורדים אחי, אנוכי ואבא זכרונו לברכה, היה לנו חמור גדול, כשבאנו מקפריסין קנינו, קראו לו ג׳יג׳ו. חמור ענק. היינו יורדים שלושתנו אבא ושני הבנים יורדים לוואדי פארע לכיוון מושב דישון, חפרנו תעלות. אז לא היו שופלים, הכול בקומפרסור ידני. עבודות קשות מאוד, פיזיות. והקבלן מסתכל עלייך כשאתה עובד. אבא שלי, אני רואה אותו... בן אדם כזה, איך לוקח פטיש של ששים קילו מתחיל לחצוב. אז הוא מסתכל עלי, אני בוכה, מסתכל עליו גם הוא בוכה. אבל, בזיעת אפיך תאכל לחם. אמרתי לכם שהוא היה אידיאליסט גדול.

התארסתי כאשר אחותי התחתנה. אבא שלי הביא מנדולינה של אחותי שלמדה בטורקיה, עם מיתר אחד, כל המיתרים כבר הלכו. התחיל לנגן, אמר אני מחתן את הבת שלי הגדולה, אבל יש עוד שמחה בביתנו, הבן שלי מתארס עם קלרה. האורחים ישבו, היה בית נטוש כפי שאמרתי, כל הגשם נכנס בפנים. היה בפורים, בשושן פורים. אז האורחים הרימו את הרגליים כי היה מים. מה האכלנו אותם? דג מלוח, הרינג. היו גם אשכנזים במושב, הם באו מאוחר יותר, בשנת 52-53. הטורקים המייסדים, לא נשארו. באו, ראו זה לא זה, ברחו. מי שנשאר זה כמה משפחות. מהמבוגרות כולם כבר הלכו לעולמם. דור שני, כמוני כבר הגענו לגיל 75 פלוס.

- איפה היית במלחמת העצמאות?

- הייתי בגדוד 54. לא נלחמתי, הובלנו נשק. בפלוג׳ה. הייתי ילד. עליתי לאנייה ב-10 באוקטובר 48, ב-12 באוקטובר היה יום כיפור. יום כיפור הייתי באונייה ושרתי להם פיוטים וכולם הקיאו. אני לא אכלתי כלום. אנייה איטלקית בשם רמה-פנמה. הוצאנו דרכון, הצעירים, הלכתי למשרד הפנים להחתים אותו. היה כתוב, מטרת הנסיעה: המשך הלימודים באיטליה, בנאפולי. אמר לי בטורקית: אתה נוסע לישראל להלחם בערבים. הכול היה ידוע.

שיחדנו את הקפטן, במקום לנסוע לנאפולי נסע לחיפה. הכול היה מאורגן דרך ההגנה.

- אז התגייסת ישר למלחמה?

- ב-14 באוקטובר הגעתי ארצה, ב-16 כבר חוילתי. ישר, בתל השומר. אני הבאתי תיק כזה עשוי משעווה, באתי עם חליפה ועניבה והכול. ומצלמה. חליתי, פתאום התמלאתי פצעים. חודש חודשיים אחרי שהייתי בארץ. לקחו אותי למחנה דורה, היה שם בית חולים. אושפזתי, עשו לי קרחת. זה עבר לי, חזרתי לבסיס ולא

מצלמה, לא תיק לא חליפה, הכול גנבו. נכנסתי לצריף, פתאום אני רואה חסרה לי שמיכה, התחלתי לבכות כמו ילד קטן. מספיק שגנבו לי הכול, עכשיו השמיכה. בא אחד, חבר, אומר לי למה אתה בוכה, קח משמה עוד שמיכה, קח ממנו... אמרתי, זה לא יפה, לגנוב? אמר, גנבו לך, מותר לך. הגונב מגנב פטור. כשעברנו ממחנה למחנה הייתי צריך להחזיר ציוד. חיפשתי את האפסנאי, הוא היה טורקי, מדבר לדינו. אומר לי: אל תפחד, קח שמיכה, תחתוך אותה לשתיים, תקפל אותה במקום שתיים יהיה לך שלוש. כשתבוא להחזיר אני אספור שלוש ויזרוק לערימה. אז הבנתי שבמדינה שלנו הכול קומבינות.

- לאן לקחו אותך? היית בחיל אספקה?

- הובלנו נשק במשאיות ווייט כאילו ארוכות. מתי למדתי שיש פה גם בעיה עדתית? סוף שבוע עושים ניקיונות במחנה.

- בתל השומר?

- לא. כבר עברתי למחנה אחר. בקיצור התחלתי לנקות, היה תימני אחד שעבד איתנו, היה לו את חפירה ביד. הוא התחיל להגיד "עולה חדש, טורקי...". אחרי חודשיים שלושה חודשים בארץ כבר התחלתי לקלוט. כאב לי. אני עזבתי חיים כל-כך טובים, באתי ארצה ממש בהתנדבות, במסירות, באידיאליזם, הייתי סוציאליסט.

- אבל היית שם בתנועה הציונית?

- כן. בקיצור הוא כל-כך הרגיז אותי, קמתי נתתי לו סטירה. הוא דחף אותי, נפלתי. לקח את האת, הסתכל אלי ואמר: אני רואה שאתה שחור כמוני, אם לא הייתי מרסק לך את הפרצוף. אמרתי לעצמי תראה מה זה, גניבות, גזענות, לאיזה מדינה הגעתי.

- פה היו הרבה בתים ערבים אז?

- ברור.

- כשנכנסו לכאן, הדור של אבא שלך הכפר לא היה הרוס?

- היו בתים נטושים. ברחו. אמרו שברחו למארון-א-ראס. איפה שלחמו הישראלים עכשיו במלחמת לבנון.

- הרבה בתים נשארו?

- כן, בטח. קראו למקום הזה ראס-אל-אחמר. הפירוש זה: הראש האדום. שאלנו את הצ'רקסים, דיברנו איתם בטורקית, הצ'רקסים באו מקווקזיה לפני מאה חמישים שנה, ידעו טורקית. דיברנו איתם, אבא שלי דיבר איתם. אמרו שהמקום הזה היו מסתכלים במבט ציפור מלמעלה היו

רואים הכול אדום לכן קראו למקום הזה ראס-אל-אחמר. לא אחמר, במלעיל לא במלרע. לא חמור, אדום. היו שותלים פה עגבניות ללא מים. גם אנחנו שתלנו. בפְּלַטוֹ. בעל.
- היו שותלים גם הערבים לפני?
- כן. בשביל זה קראו את המקום הזה ראס-א-אחמר. רואים מלמעלה הכול אדום. אז באו היהודים שלנו, אמרו, למקום הזה יקראו בישראל ההר האדום. שינו את השם. אנחנו צעירים, השתחררנו, באנו, התחלנו לעבוד, אמרנו זה לא ההר האדום, זה חרא אדום. בסוף כמו סלאח שבתי, מצאו שם איזה קבר. אני ראיתי קבר של ערבים. היו ממש קברים של ערבים, עד היום אפשר ללכת ולראות שמה עם הכתב הערבי. אני וחבר שלי אמרנו נחפור כאן, אולי נמצא משהו. חפרנו, חפרנו, ראינו עצמות. באו ה... רצו להפשיר את הקרקע, איפה שמצאו כביכול את הרבי בן זימרה. זה כמו סאלח שבתי, אני תמיד צחקתי. פה? היה פה קבר של ערבים!
- ייהדו הרבה קברים פה באזור...
- ועשו אחוזת קבר לרבי בן זימרה ופעם בחודש, בראש חודש מביאים זמר, מביאים אוכל, ואני לא הולך! אני לא הולך! אני מאמין, אני לא כל-כך אפיקורס, עם אשתי הדלקנו בשבת נרות והתפללתי.
- מתי מצאו את הקבר? בראשית ימי כרם בן-זימרה?
- לא! אחרי 30 שנה.
- איך קראו למקום לפני זה?
- לפני זה קראו לו ההר האדום. אחר-כך היות ומצאו את הקבר, פתאום כרם בן-....! סליחה על הביטוי. אנחנו הצעירים היינו צוחקים מהפרשה הזאת. היום יש לי בת דתייה מאוד. אומרת, אבא בוא, ניקח אותך לראש חודש... לחגיגה...

- עכשיו אני מבין. זה הגיוני, ההר האדום והאחמר של הערבים זו משמעות דומה.
- אז היו כאן בתים של ערבים. כמה זמן בערך היו פה הרבה בתים? עשרות בתים אני מבין.
- בטח! בטח!
- מתי התחילו לבנות בתים חדשים?
- אחרי עשר שנים. היו פה גנים. פה במרכז, הרחוב האמצעי היה מלא גנים. גן עם כל טוב, אגסים, תפוחים, שהיה עוד מזמן הערבים. היה שומר מגוש חלב, היה שומר שאף אחד לא יגנוב. שמו מטעם "מטעי האומה", שמו שומר שלא יגנבו.
- מי?
- אנחנו, הצעירים. היה של "מטעי האומה", ככה היו מכנים. אבל איזה גן...
- ומי טיפל בגן? אתם?
- ומי היה השומר? זקי ג'וברן. היום הוא ראש המועצה של ג'יש. תמיד אני מזכיר לו שחטפתי סתירה, לא אני... אשתי חטפה סתירה. ניסינו לגנוב. היה מין פרי כזה עסיסי, היה כזה בטורקיה קוראים לזה בספניולית אספפיה. אחר כך נעקר הכול, התחילו לבנות את הבתים. ובנו, במיוחד את הרפתות והדירים, בנו בצורה פרטיזנית ביותר. במקום לשים שלושה מסמרים, שמו מסמר אחד. היו פה רוחות עזות. קיבלנו עזים, אחר כך כבשים מטורקיה, חילקו לנו. היו יוצאים למרעה בתורנות, ואני הייתי קונה תורנויות של מישהו אחר בשביל להרוויח שתי לירות. הייתי יורד בהר עם מאה כבשים, של כולנו, אם כיבשה המליטה הייתי לוקח את הכבשה, שם על הכתף והייתי הולך... אחר כך התחילו לבנות בתים, אני הייתי גר בבית ערבי נטוש למעלה.
- יש לך תמונות מהזמן ההוא של הבתים האלה?
- היה לי אלבום תמונות. פעם ירדתי לדישון ב' אז היינו מוכרים גם את הנשר של התפוחים. ממלאים ארגזים, והיינו מוכרים לריחניה ולגוש חלב. פעם ירדתי עם הטרקטור בשביל להעמיס את הארגזים ולמכור, עוד כמה פרוטות. בדרך נפל לי הארנק. היה לי תמונות, הכול הלך.
- הייתי גר שם למעלה בבית נטוש, מכרתי את הבית ב 25 לירות וקניתי פה ב-50 לירות. קניתי ממי? מפַריד. בצומת שעולים לכיוון רבי שמעון, הייתה מסעדה שם של פריד. יש קיוסק לבן שלו. אני תמיד הולך אליו, אומר "מאבא שלך קניתי את הדירה ב 50 לירות".
- למי מכרת את הבית שהיה שלך? הוא היה בבעלותך? המדינה נתנה לך?
- הייתה הגרלה, אז קיבלתי.
- ומה קרה לבית שלכם?
- שמה, היום גר הנכד של אבא שלי, הבן של רחל אחותי שטיפלה בהורים שלנו, הבן גר שמה. באותו בית נטוש. הבית הנטוש עדיין קיים.
- אז תמונות לא נשארו בכלל מהתקופה ההיא?
- יש כמה תמונות. זה הנכד מארה"ב, זה הנין, זו תמונה של שלוש דורות: אבא,

אנוכי והבן. זו תמונה משנת 41, היית פה בן עשר, דומה לתימני, שחור. תמונות של ההורים שלי, המשפחה, משפחה גדולה. ופה, אחרי שבמלחמת ששת הימים כאשר נכבשה הרמה. היה לי ג׳יפ. אמרתי, תעלו כולם אני אקח אתכם לגולן. לקחתי אותם, על יד אליעד באזור ההוא היה תלוי ג׳יפ. תלוי, סתם, פרופגנדה. הלכנו כולם עם הג׳יפ שלי לקחתי את הסבתא, אימא של קלרה, שני גיסים שלי, הצטלמנו שמה.

- אמרת שהערבים הלכו מכאן למארון-א-ראס?

- כך סיפרו לנו.

- אתה יודע אם יש שנשארו בארץ, שבאו לבקר אחר כך?

- יש לנו מטע זיתים בוואדי. היו באים לגנוב. משם, מלבנון. פעם ירדנו בשביל לתפוס אותם. התחלנו לירות. ערבי אחד עלה לטרסה, במקרה קיבל כדור בראש, נפל. היה לנו בחור אחד שעבד בחברה קדישא. ירד למטה עם פרד, לקחו אותו, שמו אותו על הפרד והעלו אותו למעלה. באו, חקירות עניינים. אז כשתפסנו גם ערבי חי, אמר לנו ״אין לנו מה לאכול בלבנון. אם נתפסים, לפחות יהיה פה מה לאכול. באנו לקחת את הזיתים, זיתים שלנו!״ אני וחבר שלי, היינו בשמירה, אפילו ביום כיפור ירדנו לשמור שמא יבואו ערבים.

- אלה היחידים שבאו? אתה לא יודע אחרי זה שבאו לבקר?

- לא, לא באו לבקר. אנחנו היינו ידידים טובים עם אנשי גוש חלב הותיקים, ואנשי ריחנייה. אנשי ריחנייה הזקנים ידעו את שפתנו והיינו יורדים למטה לקנות בורגול ועדשים. משפחה גדולה, עושים מרק עדשים נותנים אוכל לכולם. ריחנייה כפר צ׳רקסי יפה. כל יום שישי אני יורד לקנות שמה מצרכים. כבר לא יודעים טורקית, מדברים עברית.

- ובגוש חלב אין מראס אל אחמר? לא עברו לשם או לריחנייה?

- יכול להיות שעברו... לריחנייה לא. היינו יודעים. יש משפחה אחת שעברה מלבנון, עברה לריחנייה, היה מן שטינקר כזה. נשאר פה.

- הוא במקור מכאן?

- לא, מלבנון.

- לא פלסטיני? לא ערבי מפלסטין?

- לא, לבנוני.

- ומי זאת פה בתמונה?

- זו אשתי.

-היא הייתה חיילת?

- היא התאמנה בנשק כשבאה ארצה.

- זה הבית! הנה זה הבית הגבוה, איפה שההורים גרו, זה הבית במרכז הכפר.

- כן.

- ומתי ההורים עזבו?

- ההורים גרו שם כל הזמן, בבית הנטוש. עד שאחותי הקטנה קיבלה את הבית.

- ומי גר עכשיו בבית השני? יש שני בתים ערבים ישנים.

- גרים שמה...

قبر فلسطيني في المستوطنة
קבר פלסטיני במושב

مقابلة مع

ماركو روزيو

من كيرم بن زمره.

تمت المقابلة بتاريخ

29/4/2007

أجرى المقابلة:

إيتن برونشطين

وإستر جولدنبرج

- قلت إن والدك وصل إلى المكان ودخل بيتاً مهجوراً من بيوت الراس الأحمر ليسكن فيه

- كان ذلك سنة 49 – 50. وصلت إلى البلاد وحدي. قبل والديّ. وحدي، في حرب التحرير في الـ 48. وحدي وعمري 17 سنة، 17 ونصف. أحببت دولتنا جداً.

- إذن أنت وصلت قبل أبيك

- واضح. جئت وحدي. وفوراً جُنّدنا للجيش. في هذا الوقت جاء أهلي للبلاد. كانوا في سانت – لوكس، اليوم "شاعر هعليا". وصل أبي هنا، تاجر ممتاز، وصل مع الكثير من الأولاد، نحن عائلة متشعبة. أنا للأسف كنت حينها بالجيش وبعدها سرّحت. روّجوا دعاية عن قرية بالجليل، فيها تعليم وفيها مدرسة وفيها تفاح. كل الدعاية المعتادة. ماذا يفعل؟ جاء إلى هنا مع قبعة "سفاري" وربطة عنق وجاء ليشتغل. ذهب للعمل مباشرة. تسرّحت من الجيش. كنت آتي إلى هنا، أقضي أسبوعاً، كنت أرى الوضع وأهرب إلى تل أبيب. قضيت سنة كاملة على هذا الحال، ذهاباً إياباً، أشتغل أسبوعاً وأهرب. في النهاية شعرت أن وضع أبي أصبح صعباً، عدد كبير من الأولاد في البيت. ولأن تأسيسنا وتعليمنا كان جيداً، من تركيا، من إزمير فلم نتدهور. لم تتدهور أخلاقي، حتى أني لم أدخن. بدأت أدخن هنا عندما تعرفت على زوجتي.

- إذن كانت تربية جيدة من إزمير.

- التعليم كان جيداً، ممتازاً، لم نتدهور. كنت فقط ابن 19 سنة. رأيت وضع أبي، وفجأة بدأ يزداد صعوبة، نفسياً صحياً. قلت لنفسي: مركو، يجب أن تبقى هنا. بقيت وبدأت أشتغل.

- وأنت أيضاً سكنت بمنزل كان بيتاً عربياً قبل ذلك؟

- نعم، في بيت والدي، سكنّا ثمانية أولاد، أنا البكر. سكنّا في منزل مهجور.

- أين هو هذا المنزل؟

- هناك، فوق. ما زال البيت موجوداً. ومسكوناً. تسكنه عائلة يوسف بله. هناك في الشارع الثاني، في المركز. أضافوا عليه من وزارة الإسكان. هناك سكنّا. باختصار كان صعباً. صارت أخواتي البنات تكبر وبدأ يأتي لهن عرسان. كنا ست بنات وأربعة أولاد، أنا البكر. بعدها زاد الأزواج وكبرت العائلة. جدّتي رحمها الله، كان اسمها لئه، كانت تقطف الأعشاب لتحضير أكل. اللحمة كانت "بالتنقيط"، كل شيء كان بالتنقيط، كانوا يعطوننا طوابع لنشتري بها من الدكان. كنّا ننزل، أنا وأخي وأبي رحمه الله، كان عندنا حمار كبير، بعدما جئنا من قبرص اشتريناه، كان اسمه جيجو، حمار عملاق. كنا ننزل ثلاثتنا، أبي وأولاده الاثنان، ننزل لوادي "فارع" باتجاه موشاب ديشون. حفرنا قنوات. حينها لم يكن جرافات، كل شيء بآلة حفر "كومبرسر" يدوية. أشغال شاقة جداً، جسدية. والمقاول ينظر إليك وأنت تشتغل. أبي، كنت أراه.... شخص كهذا، يحمل شاكوش وزنه 60 كيلو ويبدأ بالحفر. كان ينظر إليّ فكنت أبكي. أنظر إلية وهو يبكي أيضاً. ولكن، بعرق جبينك تأكل خبزك. قلت لكم أنه كان مثالياً عظيماً.

خطبت عندما تزوجت أختي. أحضر أبي المندولينة (آلة موسيقية) التابعة لأختي التي تعلمت في تركيا، مع وتر واحد، كل الأوتار الأخرى كانت مقطعة. بدأ يعزف، قال أنا أزوّج ابنتي الكبيرة، ولكن هناك فرحة أخرى بالبيت، ابني سيخطب كلارا، جلس الضيوف، البيت كان بيتاً مهجوراً كما قلت، كل المطر دخل إلى البيت، كان ذلك يوم عيد البوريم (عيد المساخر). كان الضيوف يرفعون أرجلهم عن الأرض بسبب ماء المطر. ماذا أطعمناهم؟ سمك مالح، هرينج. كان أيضاً إشكنازيون (يهود غربيون) في الموشاب (المستوطنة التعاونية)، جاؤوا متأخرين، سنة 52-53. الأتراك المؤسسون لم يبقوا. جاؤوا، فهموا أن هذا غير مناسب، هربوا. ما تبقى فقط عدد قليل من العائلات. من المتقدمين بالسنّ. كلهم توفوا. أنا من الجيل الثاني ووصلت إلى عمر 75 وأكثر.

- أين كنت في حرب الاستقلال؟

- كنت في كتيبة 54. لم أحارب، نقلنا أسلحة. في الفالوجة، كنت ولداً. صعدت إلى السفينة بتاريخ 10/10/ 1948، يوم 12/10/1948 كان يوم الغفران. بيوم الغفران كنت على السفينة، أنشدت لهم أناشيد، كلهم تقيّؤوا، أنا لم آكل شيئاً. سفينة إيطالية اسمها راما – بنما. أستصدرنا جواز سفر، نحن الشاب، ذهبت إلى وزارة الداخلية لأختمه. كان مكتوباً عليه، هدف الزيارة: مواصلة الدراسة في إيطاليا، في نابولي. قال لي بالتركية: أنت مسافر إلى إسرائيل لتحارب العرب. كل شيء كان معروفاً.

دفعنا للقبطان رشوة، وبدلاً من أن يسافر إلى نابولي سافر إلى حيفا. كل شيء كان منظماً من قبل "الهجناه".

- إذن تجنّدت للحرب؟

- بتاريخ 14/10 وصلت البلاد، وبتاريخ 16/10 قد كنت مجنداً. مباشرة. في تل هشومر. أحضرت معي حقيبة مصنوعة من الشمع، جئت لابساً بدلة وربطة عنق وكل شيء. وآلة تصوير (كاميرا). مرضت، امتلأ جسمي فجأة ببثور (حبّ). بعد شهر أو شهرين من وصولي للبلاد. أخذوني إلى معسكر "دوره"، كان هناك مستشفى. عالجوني، حلقوا لي شعري وعملوا لي "قرعة". شفيت، عدت للمعسكر ولم أجد لا الكاميرا ولا الحقيبة ولا البدلة، سرقوا كل شيء. دخلت التخشيبة، رأيت أنه ليس لي "بطانية"، فبدأت أبكي مثل ولد صغير. توجه إليّ صديق وقال لماذا تبكي؟ خذ من هناك غطاء آخر. خذ منه. قلت ماذا؟ آخذ منه؟ قلت هذا غير مقبول أن نسرق. قال، لقد سرقوا منك، إذن مسموح لك. السارق من السارق بريء. عندما انتقلنا من معسكر إلى آخر كان عليّ أن أعيد الأغراض. فتشت عن أمين المخزن، كان تركيا، يتحدث لادينوز قال لي: لا تخف، خذ بطانية، إقطعها لقسمين، إطويها، فبدلاً من أن يكون لك غطاءان سيصبح عندك ثلاثة. وعندما تأتي لإعادة أغراضك، سأعدّ ثلاثة وألقيها على الكومة. عندها فهمت أن كل شيء في دولتنا هو مكائد ومراوغات.

- أين أخذوك؟ كنت في قسم تزويد العتاد؟

- نقلنا سلاحاً بشاحنات "وايت"، طويلة. متى فهمت أن هنا توجد مشكلة طائفية؟ بنهاية الأسبوع عندما يقومون بتنظيف المعسكر.

- في تل هشومر؟

- لا، فقد انتقلت إلى معسكر آخر. باختصار، بدأت أنظف، كان هناك شخص يمنيّ اشتغل معنا، كان معه معول بيده. بدأ يقول "قادم جديد....تركي". بعد شهرين ثلاثة فقط في البلاد بدأت أدرك. كان مؤلماً، أنا تركت ورائي حياة طيبة، جئت للبلاد بدافع تطوعي حقيقي، بالتزام، بمثاليات، كنت اشتراكياً.

- ولكنك كنت في الحركة الصهيونية؟

- نعم، باختصار هو أغضبني جداً. قمت وصفعته على وجهه. هو دفعني فسقطت على الأرض. أمسك بالمعول، نظر إليّ وقال: أرى أنك أسود مثلي، لولا ذلك لكنت هشمت وجهك. قلت لنفسي أنظر ما هذا؟ سرقة وعنصرية، لأي دولة وصلت؟.

- كانت هنا بيوت عربية كثيرة؟

- طبعاً

- عندما دخلوا للقرية، جيل والدك، لم تكن القرية مهدومة؟

- كانت بيوت مهجورة. لقد هربوا. قالوا أنهم هربوا إلى مارون الراس. حيث حارب الآن الإسرائيليون في حرب لبنان.

- هل كانت بيوت كثيرة؟

- نعم، بالتأكيد. سمّوا هذا المكان راس أحمر. يرون من أعلى كل شيء أحمر. معناه [بالعبري] "هروش هأدوم". سألنا

الشركسيين، تحدثنا معهم بالتركية، الشركس جاؤوا من القفقاز قبل مئة وخمسين سنة، عرفوا اللغة التركية. تحدثنا معهم، أبي تحدث معهم. قالوا أن هذا المكان كانوا ينظرون إليه مثل العصفور من فوق فكانوا يرون كل شيء أحمر. لذلك سموه الراس الأحمر. ليس أحمار، أحمر. ليس بمعنى حمار وإنما أحمر. كانوا يزعون هنا بندورة دون ماء. ونحن أيضاً زرعنا. "ببلاتو". بعل.

- وهكذا زرع العرب من قبلكم؟

- نعم. لذلك سموا المكان الراس الأحمر. من فوق يرون كل شيء أحمر. بعدها جاء اليهود، خاصتنا، وقالوا سيمى هذا المكان في إسرائيل الجبل الأحمر. غيروا الاسم. كنا شباباً، تسرحنا من الجيش، جئنا، بدأنا نعمل، قلنا هذا ليس "جبل أحمر" هذا "خرا أحمر". بالنهاية مثل قصة صالح شباتي، وجدوا هناك قبراً ما. أنا رأيت قبوراً للعرب. بالفعل قبور عرب، حتى اليوم يمكن الذهاب إلى هناك ورؤية ذلك مع كتابة عربية. أنا وصديق لي قلنا سنحفر هنا، لعلنا نجد أي شيء. حفرنا وحفرنا، وجدنا عظاماً. جاء ال.... أرادوا أن يجهزوا الأراضي، حيث اعتقدوا أنهم وجدوا، الراب بن زمره. أنا كل الوقت ضحكت. هنا؟ هنا قبور عرب.

- لقد هوّدوا قبوراً كثيرة هنا في المنطقة......

- وجعلوا منها منطقة لضريح الرابي بن زمره، ومرة بالشهر، بأول الشهر، يدعون مغنياً ويحضرون طعاماً. وأنا لا أذهب. أنا مؤمن، لست ملحداً إلى هذا الحد، أنا وزوجتي أشعلنا يوم السبت شموعاً وصلينا.

- متى وجدوا القبر؟ في أول أيام كيرم بن زمره؟

- لا. بعد ثلاثين سنة.

- وماذا كان اسم المكان؟

- قبل ذلك سموه الجبل الأحمر. بعد ذلك ولأنهم وجدوا القبر، فجأة صار كيرم بن ....، آسف على التعبير. نحن الشباب كنا نستهزيء بهذه القضية. اليوم عندي بنت متدينة جداً. تقول لي تعال يا والدي ... نأخذك برأس الشهر إلى الحفلة....

- الآن أنا أفهم. هذا منطقي، الجبل الأحمر والأحمر بتسمية العرب، هذه معان متشابهة.

- إذن كانت هنا بيوت عربية، حتى متى تقريباً كانت هنا بيوت كثيرة، فهمت أنه كانت عشرات البيوت؟

- طبعاً، طبعاً

- متى بدأوا ببناء بيوت جديدة؟

- بعد عشرين سنة. كانت هنا بساتين، عنا بالمركز، الشارع المركزي كان مليئاً ببساتين. جنة فيها كل الطيبات، أجاص، تفاح، كان موجوداً من زمن العرب. كان حارس من جوش – حلاب [الجش]، كان يحرس لئلا يسرق أحد، وظفوه من قبل "مزارع الأمة"، عينوا حارساً.

- من؟

- نحن الشبان. كان هذا تابعاً لـ"مزارع

الأمة". هكذا كانوا يسمونها. ولكن أي بستان....
- ومن اعتنى بالبستان؟ أنتم؟
- ومن كان الحارس؟ زكي جبران. اليوم هو رئيس المجلس في الجش. أنا أذكّره دائما أني تلقيت منه صفعة، ليس أنا وإنما زوجتي، كنا نريد أن نسرق، كانت ثمار طرية حلوة، كان مثله في تركيا، اسمه بالإسبانية " أسبابايا". بعد ذلك قلعوا كل شيء. بدأوا ببناء منازل. وبنوا خاصة الحظائر . بنوا بأسلوب العصابات، بدلاً من ثلاثة مسامير وضعوا مسماراً واحداً. كانت هنا روائح قوية. أعطونا في البداية ماعزاً ثم وزعوا علينا خرافاً، من تركيا. كنا نعمل بالرعي حسب الدور. كنت أشتري أدواراً من آخرين مقابل ليرتين. بعد ذلك بدأوا يبنون البيوت. أنا كنت ساكناً في بيت عربي مهجور.
- هل عندك صور لهذه البيوت من تلك الفترة؟
- كان عندي ألبوم صور. ذهبت مرة إلى ديشون (ب)، كنا حينها نبيع محصول التفاح، نعبيء في صناديق ونبيعها في الريحانية والجش. نزلت مرة بالتراكتور، في الطريق سقطت مني المحفظة، كان فيها صور، وضاع كل شيء.
- كنت أسكن هناك في بيت مهجور. بعت البيت بـ 25 ليرة. اشتريت هنا بـ 50 ليرة. اشتريت من من؟ من فريد. في المفرق حيث يصعدون إلى قبر باتجاه الرابي شمعون، كان مطعم فريد. هناك مقصف أبيض له. أذهب إليه دائماً، وأقول: "من والدك اشتريت البيت بـ50 ليرة".
- لمن بعت البيت؟ هل كان ملكاً لك؟ هل الدولة أعطتك إياه؟
- كانت قرعة. عندها حصلت عليه.
- وماذا حصل لبيتكم؟
- هناك يسكن ابن أختي. أختي راحيل التي اهتمت بأبي وأمي ورثت البيت. ابنها يسكن فيه. في ذلك البيت المهجور. البيت ما زال موجوداً.
- إذن، ليس هناك أي صور من تلك الفترة؟
- توجد بعض الصور. هذا حفيدي من الولايات المتحدة، هذا ابن حفيدي. هذه صورة مع ثلاثة أجيال: أبي، أنا وابني. هذه صورة من سنة 41، كان عمري 10 سنوات. أشبه اليمنيّ، أسود. صور لأبي وأمي، العائلة، عائلة كبيرة. وهنا، بعد حرب الأيام الستة بعد احتلال الهضبة. كان عندي سيارة "جيب". سافرنا هناك للتصوير.

- قلت أن العرب ذهبوا من هنا إلى مارون الراس؟
- هكذا قالوا لي.
- هل تعلم إذا بقي منهم أحد في البلاد؟ هل جاؤوا ليزوروا المكان؟
- كان لنا كرم زيتون في الوادي. كانوا يأتون للسرقة، من هناك، من لبنان. نزلنا مرة لكي نقبض عليهم، بدأنا نطلق النار. أحد العرب وقف على سلسلة الحجارة، وبالصدفة أصابته رصاصة بالرأس، سقط. كان عندنا شخص يعمل في دفن

الموتى "قديشا". نزل إليه على بغل، ركبوه على البغل وصعدوا به. تحقيق وكلام. عندما قبضنا قبل ذلك على عربي حيّ، قال لنا "ليس عندنا ما نأكل في لبنان، إذا قبض علينا هنا فسيكون لنا ما نأكل على الأقل. جئنا لنأخذ الزيتون. زيتوننا". أنا وصديق لي كنا نحرس حتى في يوم الغفران كنا نحرس حتى لا يأتي العرب.

- هل هؤلاء الوحيدون الذين جاؤوا؟ هل تعلم عن آخرين جاؤوا للزيارة؟

- لا، لم يأت أحد للزيارة. نحن كنا أصدقاء مع أهل الجش الأوائل وأهل الريحانية. أهل الريحانية المسنّين تكلموا لغتنا وكنا ننزل لنشتري منهم البرغل والعدس. نحن عائلة كبيرة، نحضر شوربة عدس ليكفي الجميع. الريحانية قرية شركسية جميلة. كل يوم جمعة أذهب هناك للشراء. الآن، لا يعرفون التركية. يتحدثون بالعبرية.

- وفي الجش؟ لم ينتقل أحد من الراس الأحمر؟ أو للريحانية؟

- - ممكن انهم انتقلوا.... ليس للريحانية. لو حصل لكنا عرفنا بذلك. هناك عائلة واحدة رجعت من لبنان إلى الريحانية. كان "مخبراً" أو ما شابه. بقي هنا.

- هو في الأصل من هنا؟

- لا. من لبنان.

- ليس فلسطينياً. ليس عربياً من فلسطين.

- لا، هو لبناني.

- ومن هذه في الصورة؟

- هذه زوجتي

- وهي كانت مجندة؟

- هي تدربت على السلاح عندما جاءت إلى البلاد.

- هذا البيت؟ البيت العالي في مركز القرية هو البيت الذي سكنه أهلك؟

- نعم

- ومتى ترك أهلك البيت؟

- أهلي سكنوا في هذا البيت كل الوقت، حتى ورثت أختي الصغيرة البيت.

- ومن يسكن في الثاني؟ هناك منزلان عربيان قديمان

- يسكنون به...

جسر الذاكرة

بقلم - تيري بريسلون (باريس)

في بداية الأمر، كان هذا مجرد اسم، كان تلاعباً تقليدياً بالكلمات : "جسر" و "ذاكرة". أن تبني جسراً بين الذكريات، ذكريات أشخاص وذكريات مكان فصلهم التاريخ عن بعضهم. أن تلملم القصص والأماكن التي تناثرت ودُثرت، التي تتلاشى تدريجياً، وتُغطَّى بقصص بديلة.
شظايا تلك الذكريات المعزولة والمقلوعة من أرضها، لا تزال حيّة رغم كل شيء وتتناقل من جيل إلى جيل. والمكان يأبى أن يختفي تحت المنظر الجديد.
إنّ بناء جسر بين الأمرين، عن طريق أحد أكثر الحدود إحكاماً في العالم، من أجل تثبيت الهوية التي تشهد عليها تلك الأطلال، هو هدف المشروع الذي بدأ بشكل اندفاعي وسمّي: "Bridging Memories".
إن لملمة القطع المتناثرة من الهوية وربطها مع أرضها في الوقت الذي تحاول فيه، وبشدّة، قوى التاريخ والسياسة أن تبعثرها، لهو أكثر بكثير من حوار. إنه فصل من نضال طويل لدحر الذعر من الفناء والنسيان. بل وأكثر من ذلك.
إن امتناعي حتى الآن من أن أعطي أسماء أو تواريخ لهذه الذاكرة كان بهدف الدفاع، ولو لبرهة، عن القصة من القوالب المعروفة والتي تطفو كل مرة تذكر فيها المصطلحات "فلسطين"، "1948"، "لاجئون"، "إسرائيل". لكل امريء رأي عن الوسيلة الملائمة لوصف العلاقة بين هذه المصطلحات الأربعة. لكن ليس هذا همّنا.
إذن، بناء جسر بين الذكريات؟ ما أنا صانع فيما هو ليس قضيّتي؟. كصحافي، اهتممت لفترة طويلة في الجوانب الملموسة في الصراع: في الحواجز والمتاريس في رام الله وفي خِرب جنين، أو في التحليل السياسي. شعرت فوراً أنّ مصدر المشكلة أعمق بكثير. إنها قضية أرض. إن العنف الأساسي

القائم في الصراع ينبع من الإخناع ومن تبديل "مضمون" بآخر. الأرض هي أكثر من مساحة. إنها مكان لحياة اقتصادية، وفضاء للذاكرة الشخصية، وهي المكان الذي تُصاغ فيه الذاكرة الجمعية وفيها يُنظر المستقبل.
إنها القاعدة التي يستطيع صاحبها أن يبني عليها إطاراً سياسياً وفيها يمكن أن تتحقق حقوق الفرد وحقوق الشعوب. إنها المكان الذي يصاغ فيه الماضي والحاضر والمستقبل. في إسرائيل اليوم، يتوفر للآثار الرومانية حيّز أكبر مما هو معطى للآثار من بداية القرن العشرين. لا حاجة بوجود فلسطين بعد الآن: لقد دفنت، حوّلت إلى تراث وأغفلت من أجل صياغة هوية جديدة للمكان. أما فلسطين، في ذاكرة اللاجئين، فهي حيّة وتصارع من أجل بقائها. إن بناء جسر بين ذاكرة اللاجئين وبين أرضهم، وإعادة ربط، بشكل افتراضي، ما فككته وفصلته أقوى القوى السياسية في القرن الماضي، هو موضع خلاف في إسرائيل. لكنه يجب أن يتم إذا أردنا أن ننشط بنجاعة في لب الصراع.

حيّز ما بعد الاستعمار

إن "الجسر"، الذي بدا لي بشكل لا شعوري كمكان مألوف، كان السبب لاندفاعي إلى المشروع، أكثر من الرغبة بالتأثير الناجع على الصراع. يمنح هذا الجسر إمكانية رفض الواقع المبني على حدود وتفرقة. هذا المشروع بين "زوخروت" في إسرائيل و"نجدة" الناشطة في مخيمات اللاجئين في لبنان، يفتح باباً لأشخاص ذوي وعي ذاتي لهويتهم ولقيمهم الأخلاقية والسياسية، وفي الوقت نفسه ينزلون من على كاهلهم عبء التبعية ويعرّفون من جديد الحدود بين "هم" و"نحن"، يخلقون حيزاً لمستقبل مغاير يستند على رؤية الماضي بشكل مغاير. حيّز، من جهة هو واقعي ومن جهة أخرى هو افتراضي.
لقد بدأت مشواري إلى هذا الحيّز صباح الأول من كانون الثاني عام 1991 عندما ألقيت حبال سفينة "نابليون" إلى المياه المزبّدة في ميناء "مرسيه". حيث أبحرت إلى الجزائر خلال الأيام الأولى من حرب الخليج الأولى. الفرنسي الوحيد على متن سفينة شبه خالية. عكس توصيات أولئك الذين قالوا "إحذر من العرب". خرجت حتى أعيش قصتي الشخصية الموجودة على صور والدي بالأبيض والأسود، والدي الذي كان جندياً في حرب الجزائر عام 1961. دوافع الرغبة بقطع حدود الزمن ظهرت في وقت متأخر مع مرور السنين. أفترض أن هذه الرغبة لم تنبع من الشعور بالذنب. وحتى أدقق أكثر، كانت تلك حاجة لأترك من ورائي إرثاً ورثته، ولأثبت أنه

من الممكن إنشاء علاقة مختلفة. حتى أثبت أن عنف الماضي، الذي كان أبي من صانعيه ومن ضحاياه، يمكن أن يتبدل بتفاهم بين شعوب متخاصمة، يستند بالأساس على الاعتراف بآلام الماضي وبالقيم المشتركة للحاضر. بكلمات أخرى، هي الحاجة في خلق حيّز ما بعد الاستعمار.
أنا أدمج قصتي الشخصية حتى أبين وجود خط متماسك بين تجربتي الأولية وبين نشاطي الحالي في صراع ليس صراعي. هذا الخط بدا لي واضحاً ضمناً حين كنت أتمعن في صور اللاجئين من الراس الأحمر التي تستند على حائط مكتب "زوخروت".
إذاً، ماذا أردت أن أعمل بالضبط؟

تمثيل

إن الحاضر الذي نحوله إلى مستقبل مختلف، يحمل في طياته رموزاً أصلية لكيفية رؤيتنا أنفسنا ورؤيتنا "الآخر". على طول عدة سنوات، انهكنا قوانا، أنا وآخرين، من أجل التغيير: في مقالات حازمة ومناشير حادّة، في مظاهرات ومشاعر غضب مكبوتة. في ضوء القوى غير المتوازية بدا التغيير مستحيلاً. وبدلاً من ترك المعركة فضّلت تغيير أسلوب عملي.
نشأت الفكرة بداية مثل شعلة: تصوير اللاجئين الذين أدلوا بشهاداتهم لـ"نجدة" في "محطة المرور" اللانهائية، مخيم عين الحلوة، تحميض وإصدار الصور في تل أبيب بحجم إنسان، نصبها في شوارع الراس الأحمر، اليوم كيرم بن زمره، تصوير الصور في الموقع هناك، هو الماضي وهو الحاضر في نفس الوقت، وفي النهاية تسليم اللاجئين صوراً يظهر فيها "الزمان" و"المكان" يلتقيان. حتى نعكس وبشكل مجسد تقريباً، الظل الإنساني لهذه الأمكنة التي تحمل اليوم فحوى آخر. حتى نجسد للاجئين معنى عودتهم الرمزية وأن نضع الإسرائيليين أمام محور إنساني لهذه العودة الرمزية.
إن المشوار الذي بدأ في كانون الثاني من سنة ١٩٩١، أخذني وآلة التصوير في يدي، إلى أزقة مخيم عين الحلوة قرب صيدا في آب ٢٠٠٧. صورت هناك وجوه حوالي عشرين فلسطينياً، ممن لا زالت تعشش فيهم ذكريات الراس الأحمر، ذكريات من حياتهم قبل التهجير ومن نزوحهم القسري ، والخوف يدفعهم، ليلة الأول من أكتوبر/ تشرين الأول ١٩٤٨. كانت المرحلة التالية من المشروع المبادرة لحوار بين ذكريات وغضب اللاجئين وبين أحلام بعض الإسرائيليين الذين فصلوا أنفسهم، تقريباً، عن الرواية الصهيونية.

جسر أم نفق سري؟

امتلأ مكان اللقاء الوهمي بعلامات استفهام، وتشبيه الجسر الواصل بين

ضفتين بدا مبهماً. بواسطة إنشاء اتصال غير مباشر بين إسرائيليين وبين لاجئين فلسطينيين في لبنان، فتحنا ثغرة مكنتنا من إيصال عدد من الشهادت وعدد من الأغراض العينيّة. نفق صغير وسري بين جزيرتين وسط بحر عدائي. لكن لا يعقل أن هذا كل الموضوع. من خلال هذه الثغرة يشع أيضاً نور مغاير على الروايات والهويّات. إجراء الاتصال بين الذاكرة وبين المكان التابعة له مقابل المشروع الذي يريد أن يصهره، ليست فقط فعالية احتجاج وانما أيضاً نظرة إلى مستقبل آخر ممكن. وإلاّ، فما الفائدة؟. ولكن ما هو هذا "الممكن"؟.

إن ذكريات عجائز ١٩٤٨ مكدسة بروائح المسك والليمون، بالبندورة التي أصبحت أسطورة وبأشجار الزيتون التي عمرها مئات السنين، بالقمح الوافر وهبّة مياه باردة، بأصدقاء يهود وبصهاينة أعداء، بأكاذيب بريطانية وخيانات عربية، وبعنف جيش دولة لا يمكن ذكر اسمها.

على مدى كل حياتهم، منذ ستين عاماً، يعيشون في حداد لا يعقل. الغزوات الإسرائيلية على لبنان والهدم شبه الكامل للمخيم عام ١٩٨٢، عمّقت أضرار الصدمة وعزّزت موقع إسرائيل في وظيفة الظالم الغازي الذي يكتسب مكانته بفضل ضربات عسكرية ومجازر. " أخذوا منا بيتنا وقريتنا وأرضنا، خلّيهم يرجعوها".

احتلال الخيال

ماذا يمثل، بالنسبة للاجئين الفلسطينيين، هؤلاء اليهود – الإسرائيليون المهتمون بقضيتهم والمعترفون بحقهم في العودة؟. الأمل في رؤية قريتهم مرة ثانية. الأمل في أن يسيروا في نفس الطريق الذي أوصلهم للمنفى، ولكن هذه المرة في الاتجاه المعاكس. الأمل في محو الحدود التي ظهرت في المنطقة التي اعتادوا أن يتجولوا فيها دون عوائق. الأمل أن يجدوا القرية التي طردوا منها ١٩٤٨، أن يشعروا من جديد ما شعروه في يومهم الأخير في فلسطين، أن يعثروا على خيط كينونتهم الذي قطع، حتى لو كان ذلك ليوم واحد. صرخة تحدٍّ ضد حدود الزمن والجيوسياسة.

هل سيكون مجدياً أكثر أن نبدّل الصور الراسخة في نفوسهم، صور الماضي الذي ولّى، بصور الحاضر؟ أن نعرض بيوتاً جديدة لمستوطنة بنيت على الراس الأحمر بدلاً من أطلال جدران متساقطة؟ أم ما زال مطلوباً رعاية الحنين إلى الماضي الكامن فيهم، أن نصقل حزنهم اللامنتهي؟ علام سنحصل لو نكسر الذاكرة؟

BRIDGING MEMORIES جسر الذاكرة يمكّنهم من سماع الأصداء البعيدة لأرض الوطن، أن يرسل إشارة على وجودهم إلى مكان ذكرياتهم. لكن، هل الإشارة التي أرسلوها هي ذات

أهمية، بنظرهم، في الزمن والفضاء؟ هل يهمهم إذا كانت ستؤدي صورهم وأسماؤهم في الراس الأحمر، في كيرم بن زمره، إلى تغيير في تفكير الإسرائيليين الذين سيقفون أمام حضورهم الصوريّ؟ برأيي هذا غير معقول. إلاّ إذا حصلوا فوراً على دعوة للعودة إلى قريتهم مع اعتراف بما سلب منهم وبحقوقهم. دولة إسرائيل، أحلام بعض الإسرائيليين ذوي النوايا الحسنة، وأقل من ذلك شعور بعض الإسرائيليين المقتنعين ببرائتهم، كل ذلك لا مكان له في أحلامهم. ويمكن تفهّم ذلك. BRIDGING DREAMS جسر الأحلام سيكون المشروع الحقيقي. بدلاً من طلائعيين يحتلون الأرض، هذا الصراع بحاجة إلى طلائعيين يحتلون الخيال.

إرث ينهار

في آذار ٢٠٠٨، مع تسليم اللاجئين الصور النهائية التي صوّرت قبل ذلك بستة أشهر، انهمرت دموع كثيرة. طفت الذكريات مخلوطة من جديد، وضاعت الأنظار في أفق غير محسوس. التقيت مسنّين متمسكين بالحلم، يشعرون أن وقت رحيلهم قد اقترب دون أن ينجحوا، ولو للحظة، باستنشاق هواء الراس الأحمر. حولنا، في مخيم عين الحلوة، تنقسم القرية بين فصائل جهادية متناقضة، حركة فتح تحاول الحفاظ على القليل المتبقي من احتكارها للنضال الوطني، في الوقت الذي يفكر فيه الشبان على جهاد أو على تأشيرة سفر لأستراليا. بالنسبة لأولئك الذين ولدوا في المخيمات، حق العودة هو العمود الفقري في هويتهم، إلا أن ذكريات الكبار هي إرث غير متماسك. سيكون التنازل عن الأمل بالعودة مؤلماً جداً، لكن الطريق السياسي لهذا الأمل قد اختفى منذ زمن بعيد.

هل من الحكمة العمل ضد الأسس القائم عليها الوضع الجيوسياسي الحالي؟ أن نبث آمالاً مبالغاً بها؟ لا يمكنني الحسم في هذه القضية. لكن يخيّل لي أن الجروح في نفوس المسنّين الفلسطينيين، الذين سيظل نظرهم أبداً محدقاً في أفق فاقد الوعي، تستحق العمل، إذا العمل لم يقلب التاريخ رأساً على عقب، فسيساعد على الأقل على منع السكوت على حزنهم. ومن الممكن أن يكون هذا حجر الأساس لذلك الحيّز متعدّي الكولونيالية، ولن يكون ذلك الحجر أسهل الحجارة .

Thierry Brésillon
Tel Aviv – Paris – Bujumbura
4 décembre 2008

זכרון מגשר

טיירי בריסלון (פריס)

תחילה, לא היה זה אלא שם, משחק מילים קונבנציונאלי:" גשר"," זכרון". לגשר בין הזיכרונות, זיכרונות של אנשים ושל מקומות שהופרדו ע"י ההיסטוריה. לקבץ את הסיפורים ואת המקומות שהתפזרו ונמחקו, נעלמים בהדרגתיות, מכוסים בידי סיפורים אחרים.
שיירי הזיכרונות האלה, המנותקים והעקורים מהטריטוריה שלהם, ממשיכים להתקיים למרות הכול ונמסרים מדור לדור. המקומות מתעקשים שלא להיעלם תחת הנוף החדש.
לגשר בין השניים, מבעד לאחד הגבולות האטומים בעולם, כדי לקבע את הזהות עליה מעידים השרידים האלו, זוהי מטרתו המקורית של הפרויקט שהתחיל באופן אימפולסיבי ונקרא: "Bridging Memories".
לאסוף את החתיכות הפזורות של הזהות ולחבר אותן עם הטריטוריה שלהן בזמן שכוחות ההיסטוריה והפוליטיקה מנסים בקנאות לפזר אותן, זה הרבה יותר מדו-שיח: זהו פרק במאבק ארוך לגירוש חרדות ההעלמות והשכחה. ועוד יותר מכך.

אם עד עכשיו נמנעתי מלתת שמות או תאריכים לזיכרון הזה, זה היה במטרה להגן זמן מה על הסיפור מהתבנית הכל-כך מוכרת שמופיעה בכל פעם כשאומרים את המושגים " פלסטין", "1948", "פליטים", "ישראל". כל אחד מחזיק בדעתו על הדרך לתאר את הקשר בין ארבעת המושגים האלו. אך לא בכך עסקינן.
אם כן, לגשר בין הזיכרונות. מה אני עושה בסיפור זה שאינו שלי? כעיתונאי, עסקתי זמן מה בצדדים היותר פיסיים של הקונפליקט: במחסומים ובריקדות ברמאללה או בחורבות ג'נין, או בפיענוח הפוליטיקה. הרגשתי מהר מאוד שמקור הבעיה עמוק יותר. מדובר בטריטוריה. האלימות העיקרית של הקונפליקט נובעת מהשעבוד ומהחלפת משמעות אחת באחרת. טריטוריה היא יותר משטח. זהו מקום קיום כלכלי, מרחב של זיכרון אישי, המקום בו נבנה הזיכרון הקולקטיבי ובו נחזה העתיד. זהו הבסיס שעליו הריבון יכול להבטיח מסגרת פוליטית ושבה יכולים להתגשם זכויות הפרט והעמים. בו גם מעוצבים העבר, ההווה והעתיד.

בישראל של היום יש יותר מקום לשרידים רומאים מאשר לסימנים מתחילת המאה. פלסטין לא צריכה להתקיים יותר: היא נקברה, עברה פלורקלוריזציה והוסבה במטרה להבנות מחדש את הזהות. בזיכרונם של הפליטים, פלסטין חיה ונאבקת על קיומה. לגשר בין זיכרונות הפליטים לבין האדמה שלהם, לקשר מחדש באופן וירטואלי את מה שהכוחות הפוליטיים החזקים ביותר במאה הקודמת התירו והפרידו, זהו פרויקט שנוי במחלוקת בישראל. אך זה דבר שצריך לקרות אם ברצוננו לפעול ביעילות בלב הסכסוך.

מרחב פוסט-קולוניאלי

יותר מהרצון להיות יעיל בדרך שתואמת את הבעיה להבנתי, זה ה"גשר", שבאופן אינסטקטיבי היה נראה לי כמקום מוכר, שבגללו נסחפתי לפרויקט. הגשר הזה מאפשר התנגדות נחרצת למציאות הקיימת של גבולות והפרדות. הפרויקט בין זוכרות בישראל ונג'דה הפועלת במחנות הפליטים בלבנון פותח דלת לאנשים מודעים לזהותם ולערכיהם המוסריים והפוליטיים, תוך שהם מסירים מעליהם את עול השייכות ומגדירים מחדש את הגבולות בין "הם" ו"אנחנו". יצירת מרחב לעתיד אחר, שבבסיסו ראייה אחרת של העבר. מרחב, מחד מציאותי ומאידך וירטואלי.

התחלתי את המסע שלי לעבר מרחב זה בוקר אחד בינואר 1991 כאשר חבלי אוניית "נפוליאון" הושלכו למים השמנונים בנמל מרסיי. בעוד אני מפליג לאלג'יר בימיה הראשונים של מלחמת המפרץ הראשונה, הצרפתי היחיד על אונייה כמעט ריקה. נגד המלצתם של אלו שהורו לי ל"היזהר מערבים". יצאתי על מנת לחרוט את סיפורי האישי בתמונות השחור לבן של אבי שהיה חייל במלחמת אלג'יר ב1961. הסיבות לצורך לחצות את גבול הזמן הופיעו מאוחר יותר לאורך השנים. סביר להניח שהצורך לא הגיע מתחושות אשם. ליתר דיוק היה זה הצורך להשאיר מאחור ירושה שניתנה לי, ולהוכיח שיחסים אחרים אפשריים. להוכיח שאלימות העבר, שאבי היה בה הן המחולל והן הקורבן, יכולה לפנות את מקומה להבנה בין עמים מפורדים, שבבסיסה ההכרה בכאבי ה'אתמול' ובערכים המשותפים של ה'היום'. במילים אחרות הצורך ביצירת מרחב פוסט-קולוניאלי.

אני משתף את סיפורי האישי על-מנת לחשוף את קיומו של קו קוהרנטי המחבר בין החוויה הראשונית שלי למעורבותי העכשווית בסכסוך שאינו שלי. קו זה נראה לי ברור מאליו בעוד אני מתבונן בתמונות פליטי הכפר 'ראס אל אחמר' נשענות על קירותיו של משרדי 'זוכרות'.

אז מה בדיוק רציתי לעשות?

עבודה של ייצוג

ההווה שאנו מבקשים להטותו לעתיד שונה, צופן בחובו קוד גנטי של דימויינו את עצמנו ואת ה'אחר'. במשך מספר שנים, אני ורבים אחרים, כילינו את כוחותינו למען שינוי: במאמרים תקיפים ובמנשרים חריפים, בהפגנות ובכעסים כבושים. לאור המאבק הלא מאוזן נראה השינוי בלתי אפשרי. במקום לנטוש את המערכה, העדפתי לשנות את דרך פעולתי

הרעיון עלה תחילה כמעט כגחמה: לצלם פליטים שמסרו עדותם לנג׳דה בנקודת המעבר האינסופית, מחנה עין אל-חִלווה, לפתח את הצילומים בתל אביב לגודל אנושי, להציבם ברחובות אלראס אלאחמר, כיום כרם בן-זימרה, לצלמם במקום זה, שהוא בו בזמן עבר והווה, ולבסוף למסור לפליטים צילומים בהם, ׳זמן׳ ו׳מקום׳ נפגשים. להראות, באופן פיזי כמעט, את הצל האנושי של מקומות אלה הטעונים היום משמעות אחרת. להמחיש לפליטי הכפר את המשמעות של שיבתם הסמלית ולהעמיד את הישראלים של היום בפני מימד אנושי של שיבה סמלית זו.

המסע שהחל במרסיי בינואר 1991, הוביל אותי כשמצלמתי בידי, לסמטאות מחנה ׳עין אל חלווה׳ שליד צידון באוגוסט 2007. צילמתי שם את דיוקנותיהם של כעשרים פלסטינים, שזיכרונות ׳ראס אל-אחמר׳ עדיין מקננים בהם, זיכרונות מהחיים לפני הגירוש ומעזיבתם הכפויה לילה אחד באוקטובר 1948, כשהפחד דוחק בהם. השלב הבא היה ליצור דו-שיח בין זיכרונותיהם וכעסיהם של הפליטים לבין חלומותיהם של כמה ישראלים שניתקו עצמם, פחות או יותר, מהנרטיב הציוני.

גשר או מנהרה חשאית?

מקום המפגש הוירטואלי התמלא בסימני שאלה, ומטאפורת הגשר המחבר בין שתי גדות נדמתה עמומה. על ידי יצירת קשר בלתי ישיר בין ישראלים לפליטים פלסטינים בלבנון, פתחנו פרצה דרכה יכולנו להעביר מספר עדויות, וכמה אלמנטים קונקרטיים. מנהרה קטנה וחשאית בין שני איים בלב ים עוין. אך לא ייתכן שרק בכך מדובר. דרך פרצה זו מוקרן גם אור שונה על הסיפורים והזהויות. יצירת קשר בין זיכרון לבין המקום אליו הוא שייך כנגד המפעל שרוצה למוסס, אינה רק פעולת מחאה כי אם מבט לעבר אפשרות לעתיד שונה.

אחרת, מה הטעם? אך מהי אפשרות זו? זיכרונותיהם של זקני 1948 עמוסים בריחות מוסק ולימון, בעגבניות שהיו לאגדה ובעצי זית בני מאות שנים, בחיטה שופעת ובמשב בריזה קרירה, בחברים יהודים ובאויבים ציונים, בשקרים בריטיים ובבגידות ערביות, באלימות צבאה של מדינה שלא ניתן לומר את שמה.

במשך כל חייהם, מזה 60 שנה, הם חיים באבל בלתי אפשרי. הפלישות הישראליות ללבנון וההרס הכמעט מוחלט של המחנה ב-1982, העמיקו את נזקי הטראומה תוך חיזוק מקומה של ישראל בתפקיד החמסן והפולש שלוקח את מקומו במכות מלחמה וטבח.

״הם לקחו מאיתנו את בתינו, את כפרינו, את אדמתנו. שיחזירו לנו אותם!״

לכבוש את הדמיון

עבור הפליטים הפלסטינים, מה מייצגים אותם יהודים-ישראלים המתעניינים בסיפורם ומכירים בזכותם לשיבה? התקווה לראות שוב את כפרם. התקווה ללכת באותה דרך שהביאה אותם לגלות, אך הפעם בכיוון ההפוך. התקווה למחוק את הגבול שהופיע בלב המרחב בו הם נהגו לשוטט ללא מכשול. התקווה למצוא את

הכפר ממנו גורשו ב-1948, להרגיש מחדש את שהרגישו ביומם האחרון בפלסטין, למצוא את חוט קיומם שנקטע, גם אם יהיה זה ליום אחד. לקרוא תיגר על מגבלות הזמן והגיאופוליטיקה.

האם יהיה יעיל יותר להחליף את התמונות הקיימות בנפשם, תמונות של עבר שחלף, בתמונות ההווה? להציג בתים חדשים של מושב שנבנה על אלראס אלאחמר במקום שרידים של קירות נופלים? או שמא עדיין יש לטפח את הנוסטלגיה שבהם, למרק את צערם האינסופי? מה נשיג אם נשבור את הזכרון?

BRIDGING MEMORIES מאפשר להם לשמוע את ההדים הרחוקים של אדמת מולדתם, לשלוח סימן לקיומם אל המקום של זיכרונותיהם. האם חשוב להם הסימן שייתנו בחלל ובזמן, דמותם ושמם בראס אל-אחמר, בכרם בן-זימרה, שכל אלה יביאו לתמורה בהלך רוחם של הישראלים שיעמדו לפני נוכחותם הוירטואלית? נראה לי מאוד לא סביר. אלא אם כן יקבלו בו ביום הזמנה לחזור לכפר תוך הכרה במה שנגזל ובזכויותיהם. מדינת ישראל, החלומות של כמה ישראלים שכוונותיהם טובות, ופחות מכך הלך נפשם של כמה ישראלים שדובקים בצדקתם, לכל אלה אין מקום בחלומות שלהם. ניתן להבין זאת. BRIDGING DREAMS - לקשר בין החלומות - יהיה המפעל האמיתי, במקום חלוצים הכובשים שטחים, הסכסוך זקוק לחלוצים כובשי דמיונות.

ירושה מפורקת

במרץ 2008, עם מסירת התמונות הסופיות לפליטים שצולמו שישה חודשים קודם לכן, דמעות רבות זלגו. הזכרונות עלו שוב, בערבוביה, המבטים אבדו באופק לא מוחשי. פגשתי זקנים נאחזים בחלום, חשים שכבר קרב הזמן לעזוב מבלי שיוכלו שוב, ולו לרגע, לשאוף את האוויר של אלראס אלאחמר. מסביב, בעין אל חלווה, הכפר נקרע בין פלגי ג׳יהאד מנוגדים. הפת״ח משתדל לשמר את המעט שנותר מהמונופול על המאבק הלאומי, בזמן שהצעירים חולמים על ג׳יהאד או על ויזה לאוסטרליה. עבור אלו שנולדו במחנות, זכות השיבה היא עמוד השדרה של זהותם, אך הזכרונות של הותיקים היא ירושה מפורקת. יהיה כואב מדי לוותר על התקווה לשוב, אך הדרך הפוליטית של תקווה זו אבדה מזה זמן רב.

האם נבון יהיה לפעול כך נגד היסודות עצמם של המצב הגיאופוליטי והמוסדי הקיים? לעורר תקוות מוגזמות?

אינני יכול להכריע בסוגיה זו. אבל נדמה לי שהפצעים בנפשם של אותם זקנים פלסטיניים, שמבטם לעולם יתמקד באופק חסר-הכרה, מצדיקים פעולה, שגם אם לא תהפוך את ההיסטוריה על פיה, תתרום לפחות למניעת ההשתקה של צערם. ייתכן אף וזו תהייה אבן היסוד של חלל פוסט-קולניאלי זה והיא אינה האבן הקלה ביותר להניח.

Thierry Brésillon

Tel Aviv – Paris – Bujumbura

4 décembre 2008

أحد المنازل الباقية من منازل الراس الأحمر
אחד הבתים המעטים שנותרו מאלראס אלאחמר

זיכרון מגשר

איתן ברונשטיין

הפרויקט הזה נולד בנסיעה ברכבת בצרפת לפני שלוש שנים. הייתי בסיור הרצאות עם לילה, פליטה פלסטינית מפרדיה (היום קיבוץ פרוד), שחיה היום בלבנון, בהזמנת מספר ארגונים מאירופה. אחרי מספר ימים וכמה מאות ק"מ בדרכים, חשבנו איך אפשר לעשות משהו יחד, למרות (ואולי בגלל) הגדר והגבול המפריד בינינו מאז הכיבוש של 1948. נראה לנו חשוב שפלסטינים שגורשו ללבנון וישראלים יאתגרו את הגבול ביניהם ע"י מעשה שיחזיר את הנוכחות הפלסטינית למקום אליו נמנעת שיבתם מאז הנכבה.
בחרנו את הכפר אל ראס אל אחמר שהוא כפר בגליל שלא נותרו ממנו פליטים בשטחי ישראל. רובם ככולם חיים מאז כיבוש הארץ במחנה הפליטים עין אל-חלוה סמוך לעיר צידון. מטרת הפרויקט היתה להביא את הזיכרון של אותם פליטים לתוך שטחי ישראל, במיוחד לשטח הכפר עצמו, שמאז 1949 הוקם בו המושב כרם בן זמרה.
פעילי הארגון שבו עובדת לילה אספו עדויות בוידיאו מפליטי הכפר והן נשלחו לזוכרות. הרעיון היה לייצר מהן סרט קצר, מתורגם לעברית, ולהציגו בפני ישראלים בכרם בן זמרה ובמקומות נוספים. רנין ג'רייס מזוכרות צילמה בכרם בן זמרה וערכה סרט הכולל עדויות של פליטים יחד עם תמונות מהכפר כיום.
מה שנראה כאן בתערוכה אינו מה שתואר עד כה. תמונות אלו הן תוצר רעיון שעלה במוחו של טיירי ברסילון, צלם צרפתי, העובד עבור אחד הארגונים התומכים בפרויקט ונוסע תדירות לישראל וללבנון.

הצבת התצלומים לצד שרידי אל ראס אל אחמר

הרעיון של טיירי היה פשוט: לצלם את פליטי אל ראס אל אחמר בבתיהם בעין אל-חלוה, להביא התמונות לישראל, להדפיסם בגודל אדם ולהציבם בשרידי כפרם. התגובה הראשונית שלי לרעיון היה של רתיעה. קשה לי להסביר מדוע. משהו עם תחושת הגוף המלא של הפליטים שנעקר מכאן ומוצב מחדש במקום "אליו שייך" אבל כבר כה רחוק ממנו....
עשינו ניסיון. הדפסנו בגודל אדם את תמונתו של מחמד קאסם אל שאיב ונסענו עימה לכרם בן זמרה. הצבנו אותה לצד מבנה ערבי בן שתי קומות של אל ראס אל אחמר. הוא חזר למקום "שלו" כשברקע

שלו לבנון, לא רחוק מאיפה שהוא חי מאז גורש. לא עברו דקות רבות עד שהופיע רכז הביטחון של המושב. הוא שאל למעשינו והסברנו לו את מהות הפרויקט. הוא התעניין מאד בפליט, בשמו, ברצונו לשוב לביתו. הוא סיפר לנו שגדל כילד בבית הקומותיים הזה שהיה שייך בזמנו לסבתו. הוא הוביל אותנו לבית ערבי נוסף המשמש משרד לחברה העוסקת בהשקיה. שם התפתחה שיחה מרתקת עם שני חברי המושב העובדים במקום. זכות השיבה, כיצד אפשרית? ואם לא כיצד יהיה שלום? כעבור חצי שעה הם ביקשו שנציב על קיר משרדם את תמונת הפליט. הצענו לבוא גם בפעם נוספת ולארגן אירוע רחב יותר לחברי מושב נוספים. הם היו מסויגים אבל לא שללו על הסף אפשרות זו.

טיירי, שליווה אותנו למושב, לקח התמונות לנסיעתו הבאה ללבנון. השאלה הגדולה היתה כיצד יגיבו הפליטים לפעולה הזו. התברר שהם מאד התרגשו לראות את תמונת הפליט מוצבת לצד שרידי כפרם. פעילי הארגון הלבנוני, "השותף" לנו בפרויקט, היו מסוייגים יותר משיתוף הפעולה הזה עם ישראלים.

מעודדים מתגובת הפליטים הדפסנו חמש תמונות בגודל אדם ונסענו עימם לשרידי הכפר והצבנו אותן לצד אותו מבנה וסמוך לביה"ס בו למדו. התמונה המרגשת ביותר, לטעמי, היא תמונתו של אחמד סלים אל ח'טיב בשרידי בית הקברות של כפרו. הוא מת חודשים ספורים לפני הצבת התמונה בבית הקברות שמן הסתם חלם להיקבר בו. אם הצילום, כפי שלימד אותנו בארת, הוא המקום של המוות בתרבות, הרי שתמונתו של הפליט בעודו-חי-אבל-כבר-מת לצד "קברו" ממחישה זאת היטב.

סדרת מבטים

הפעולה הפשוטה של תצלום הפליט בלבנון, הדפסתו בארץ והצבתו לצד שרידי כפרו מייצרת סדרת מבטים בלתי רציפה:

טיירי מסתכל על המצולמים ומתעד את הרגע הזה שהם מסתכלים אל מצלמתו;

אנחנו כאן, בתל אביב, מסתכלים על התמונות ושומעים את סיפורי הפליטים באמצעות הוידיאו; התמונות מודפסות לגודל אדם ומוצבות בשרידי הכפר: בביה"ס, ליד בית שנותר ובבית הקברות ההרוס. פעילי זוכרות וחברי מושב נוספים צופים בהם שם, בגופם המלא אך הדו ממדי המוצב מחדש במקום ממנו נעקרו לפני שישה עשורים;

הפליטים במחנה הפליטים בלבנון צופים בתמונותיהם מוצבות בשרידי כפרם ע"י ישראלים;

התמונות מונחות במשרד של זוכרות ונתונות למבט המתפעם של כל מי שמבקר בו;

התמונות בגודל אדם, יחד עם תמונות המתעדות את הפרויקט כולו, מוצבות בשדרות רוטשילד בת"א באירוע לציון שישים שנה להחלטת החלוקה. מאות א/נשים נחשפים למבטם של הפליטים ומשיבים להם מבט. לעיתים מבוהל,

לעיתים מופתע ולעיתים כזה כמו של נטע אחיטוב (בתמונה); אני מביט על המבט הזה שלה אל הפליט מחמד קאסם אל שאיב, כאן בתערוכה, וחושב על אפשרות כינונה של אומת אזרחים באמצעות הצילום, כפי שמציעה אריאלה אזולאי[1]. הצילום מגשר ע"פ זמן ומרחב, ע"פ חיים ומתים, ומאפשר לדמיין אומה אזרחית. באומת הצילום הסימולטיבית הזו מביטים אלה באלה פליטים פלסטינים שנעקרו, מתנחלים החיים במקומם, שותפים של המתנחלים האלה וממשיכיהם. אומת צילום כזו עשויה לתבוע את שיקומה או את כינונה של האזרחות. הן של קורבנות הנכבה והן של מחוליליה. שיבה בפועל של פליטים פלסטינים נטולי אזרחות לארצם וחיים משותפים עם הישראלים הם מה שנחלם באותה נסיעה ברכבת וזה מה שאני רואה בצילומים האלה.

איתן ברונשטיין
זוכרות
תל אביב, יוני 2008

[1] אזולאי, אריאלה; האמנה האזרחית של הצילום, רסלינג, 2006

طاقم زوخروت يحمل صور اللاجئين الى قريتهم
צוות זוכרות מביא את תמונות הפליטים לכפרם
Zochrot team bringing refugee's photographs to their village

صور لاجئي الراس الأحمر في شارع روتشيلد في تل أبيب
תמונות פליטי אלראס אלאחמר בשדרות רוטשילד בתל אביב
Life-size photographs where set up on Rothschild Boulevard in Tel Aviv

A series of gazes

The simple act of photographing the refugee in Lebanon, printing the photograph in Israel and positioning it next to the remains of his village creates a fragmented series of gazes:

Thierry looks at the subjects of his photographs and documents the moment they are looking into his camera.

We here, in Tel Aviv, look at the photographs and hear the stories of the refugees on video.

The life-size enlargements set up amid the remains of the village: near the school, next to the house that was left, and in the destroyed cemetery. Activists from Zochrot and additional moshav members look at them there, full-bodied yet two-dimensional, once again present in the place from which they were uprooted six decades earlier.

The refugees in the Lebanese refugee camp look at photographs of themselves placed by Israelis amid the ruins of their village;

The photographs sit in Zochrot's offices, drawing the amazed gaze of everyone who comes in.

The life-size photographs, along with the photographs documenting the project as a whole, are set up on Rothschild Boulevard in Tel Aviv as part of an event commemorating the sixtieth anniversary of the decision to partition Palestine. Hundreds of people meet the refugees' gaze, and return it. Sometimes frightened, sometimes surprised, and sometimes like Neta Ahituv (in the photograph).

I look at her looking at Muhammad Qassim al-Shaib, the refugee, here in the exhibition, and think about the possibility of using photography to create a civil nation, as Ariela Azulay proposes[1]. Photography bridges time and space, the living and the dead, and allows us to envisage a civil nation. In this simulative civil nation uprooted Palestinian refugees, settlers living on their lands, partners of these settlers and those who carry on their work look at one another. This civil nation may demand the rehabilitation or the establishment of citizenship. Of the Nakba's victims as well as of those who caused it. The actual return of stateless Palestinian refugees to their country, to live together with Israelis, is what we dreamed about during that train trip, and that's what I see in these photographs.

Eitan Bronstein
Zochrot
Tel Aviv, June, 2008

[1] *Azoulay, Ariella; The Civil Contract of Photography, Resling, Israel, 2006*

their village. At first I recoiled from the idea. It's hard for me to explain why. Something having to do with the bodily presence of the refugees who were uprooted and then returned anew to the place "where they belonged" but who are now so far away from it…

We tried it out. We made a life-size enlargement of Muhammad Qassim al-Shaib's picture and took it to Kerem ben Zimra. We stood it next to a two-story Arab house from al-Ras al-Ahmar. He had returned to his "place", with Lebanon in the background, not so far from where he'd lived since being expelled. No more than a few minutes had passed before the moshav security chief appeared. He asked what we were going, and we explained the project to him. He was very interested in the refugee in the photograph, his name, his desire to return home. He told us that, as a child, he grew up in that two-story house, which belonged then to his grandmother. He led us to another Arab house that serves as an office of an irrigation company. A fascinating conversation developed with two members of the moshav who worked there. Right of return – how is that possible? And if not – how will there be peace?

Half an hour later they asked us to put the refugee's photograph on the office wall. We offered to return and organize a broader activity for additional moshav members. They hesitated, but didn't refuse outright. Thierry, who came with us to the moshav, took some photos for his next trip to Lebanon. We wondered how the refugees would feel about this activity. It turned out that they were very moved to see the photo of the refugee standing amid the remains of their village. Activists of the Lebanese organization, our "partner" in the project, had more reservations about cooperating with Israelis.

Encouraged by the refugees' response, we printed five life-size enlargements, took them to the remains of the village and set them up next to the same building, and near the village school they had attended. The most moving photograph, for me, is that of Ahmad Salim al-Hatib in the remains of his village's cemetery. He died a few months before we placed his photograph in the cemetery in which he must have dreamed of being buried. If, as Barthes teaches us, photography is the cultural site of death, the photo of the still-living-but-already-dead refugee, next to his "grave", is an excellent example.

Bridging Memory

Eitan Bronstein

This project was born during a train trip in France three years ago. I was giving a series of talks with Leila, a Palestinian refugee from al-Farradiyya (on whose land kibbutz Farod was established) who lives in Lebanon, at the invitation of a number of European organizations. After a few days, and a few hundred kilometers, we tried to think how we could do something together, despite (or because of) the fence and the border that separate us since the 1948 war. It seemed important to us that Palestinians who were expelled to Lebanon, together with Israelis, challenge the border between them by an act that will return Palestinians' presence to the place forbidden them since the Nakba.

We chose the village of al-Ras al-Ahmar, in the Galilee, none of whose residents succeeded in remaining in Israel as refugees. Almost all of them have been living since their village was captured in the refugee camp of Ein-el-Hilwe, next to the city of Sidon. The goal of the project was to bring those refugees' memories into Israeli territory, and in particular to the land of the village itself, on which moshav Kerem ben Zimra was established in 1949.

Activists from Leila's organization collected video testimonies from the village's refugees, and sent them to Zochrot. The idea was to turn them into a short film, with a Hebrew translation, and to show it to Israelis in Kerem ben Zimra and elsewhere. Ranin Jereis from Zochrot took additional photographs in the moshav and created a film that included the refugees' testimonies as well as pictures of the village today.

What the exhibition presents isn't what I've just described. The photographs in the exhibition are the outcome of an idea developed by Thierry Barsillon, a French photographer who works with one of the organizations supporting the project and who travels frequently to Lebanon and to Israel.

Erecting photographs amid the ruins of al-Ras al-Ahmar

Thierry's idea was simple: to photograph the refugees from al-Ras al-Ahmar in their homes in Ein el-Hilwe, bring the photos to Israel, enlarge them to life-size, print them, and set them up amid the ruins of

perdus dans un horizon immatériel. J'ai rencontré des vieillards s'accrochant à un rêve et sentant déjà venir le moment de partir sans avoir pu humer à nouveau, ne serait-ce qu'un instant, l'air de Ras el Ahmar. Tout autour, le camp se déchire entre factions jihadistes rivales ; le Fatah tente de préserver le peu qu'il reste de son monopole sur la cause nationale, tandis que les jeunes rêvent de Jihad ou de visas pour l'Australie. Pour ceux qui sont nés dans les camps, le droit au retour est devenu la colonne vertébrale de leur identité, mais les souvenirs des anciens sont un héritage désincarné. Il serait trop douloureux de renoncer à l'espoir du retour, mais le chemin politique de cet espoir s'est perdu depuis longtemps.

Alors est-ce bien raisonnable d'aller ainsi à l'encontre des fondements mêmes de la situation géopolitique et institutionnelle actuelle ? De susciter des espoirs démesurés ?
Je n'ai pas à trancher sur ce point. Mais il me semble que les blessures d'âme de ces vieux Palestiniens dont les regards sont à jamais fixés sur un horizon évanoui, valent bien l'entreprise qui, à défaut d'inverser l'Histoire, contribue à revenir sur le déni de leur malheur. C'est même sans doute la première pierre de ce nouvel espace post-colonial. Et ce n'est pas la plus simple à poser.

Thierry Brésillon
Tel Aviv – Paris – Bujumbura
4 décembre 2008

Serait-il plus utile de remplacer dans leur esprit les images d'un passé révolu par celles du présent ? De montrer les maisons neuves du moshav construit sur Ras el Ahmar plutôt que les vestiges de murs écroulés ? Ou bien faut-il encore alimenter leur nostalgie, passer du baume sur leur infinie tristesse ? Mais à quoi servirait de briser le souvenir ?
Bridging memories leur permet d'entendre encore les échos lointains de leur terre natale, de projeter le signe de leur existence dans le lieu de leurs souvenirs. Que cette projection dans l'espace et le temps qui amène leur image et leur nom dans Ras el Ahmar devenu Kerem Ben Zimra fasse bouger quelque chose dans l'esprit des Israéliens confrontés à cette présence virtuelle, est-ce, pour eux, si important ? À moins d'être invité dans l'heure à revenir au village et reconnus dans leur spoliation et dans leurs droits, cela me paraît très improbable. L'Etat d'Israël, les rêves de quelques Israéliens de bonne volonté et moins encore les éventuels états d'âme d'Israéliens sûrs de leur bon droit, n'ont de place dans leurs propres rêves. Et cela est assez compréhensible. Brdgning dreams – relier les rêves — serait alors la véritable entreprise, plutôt que des pionniers conquérants des territoires, ce conflit a besoin de pionniers conquérant les imaginaires.

Un héritage désincarné

Au moment de remettre les photos finales, en mars 2008, aux réfugiés photographiés six mois plus tôt, les larmes bien sûr ont roulé des paupières. Les souvenirs sont revenus par bouffées une fois encore, les regards se sont

cette entreprise, mais c'est entrevoir une autre possibilité. Sinon, à quoi bon ? Mais laquelle ?

La mémoire des anciens de 1948 est peuplée d'odeurs de musc et de citron, de tomates légendaires et d'oliviers centenaires, de blés abondants et de frisson sous la brise fraîche. De Juifs amis et de sionistes ennemis. De mensonges britanniques et de trahisons arabes. Et de la violence de l'armée d'un Etat innommable.
Toute leur vie, depuis 60 ans, ils ont vécu ce deuil impossible. Les invasions israéliennes au Liban, la quasi destruction du camp en 1982, n'ont fait que prolonger le traumatisme. Confirmer Israël dans le rôle de l'usurpateur, de l'intrus qui fait sa place à coups de guerres et de massacres. « Ils nous ont pris nos maisons, nos villages, notre terre. Qu'ils nous les rendent ! ».

Conquérir les imaginaires
Que représente pour eux l'idée que des Juifs israéliens s'intéressent à leur histoire ? Reconnaissent la légitimité de leur droit au retour ? L'espoir de revoir leur village. L'espoir de refaire le chemin inverse de celui qui les a menés à leur exil. D'abolir la frontière qui a surgi au milieu de cet espace qu'ils parcouraient autrefois sans entrave. De retrouver le village qu'ils ont laissé en 1948, de sentir à nouveau en eux les sensations de leur dernier jour en Palestine et de reprendre le fil rompu de leur existence. Ne serait-ce que l'espace d'une journée. En un mot de défier les contraintes de la géopolitique et du temps.
Serait-il plus utile de remplacer dans leur esprit les images d'un passé révolu par celles du

image où lieux et temps se télescopent. Donner à voir presque physiquement l'épaisseur humaine occultée de ces lieux aujourd'hui chargé d'une autre signification, donner à voir aux réfugiés l'idée de leur retour symbolique. Confronter les israéliens d'aujourd'hui à une dimension humaine d'un retour symbolique.

Le voyage commencé à Marseille janvier 1991 m'a donc conduit, en août 2007, mon appareil photo à la main, dans les ruelles du camp d'Aïn el Heloueh, près de Saïda, au Liban, pour y tirer le portrait d'une vingtaine de Palestiniens, encore habités par leurs souvenirs de Ras el Ahmar, de leur vie d'avant et de leur départ forcé, une nuit d'octobre 1948, poussés par la terreur. Puis à mettre en dialogue leurs souvenirs et leur colère, avec les rêves de quelques Israéliens plus ou moins en rupture avec le récit sioniste.

Un pont ou un tunnel clandestin ?

L'espace de cette rencontre virtuelle m'est alors apparu peuplé d'ambiguïtés, et le pont d'une rive à l'autre, une métaphore bien incertaine. Certes, en créant un lien indirect entre des Israéliens et des réfugiés palestiniens au Liban, nous avons ouvert une brèche, par laquelle nous avons pu faire transiter quelques témoignages, quelques éléments concrets. Un petit tunnel clandestin entre deux îles séparées par une mer hostile. Mais il ne peut s'agir que de cela. Par cette brèche s'engouffre aussi une lumière différente sur les histoires et les identités. Reconnecter la mémoire et son territoire, à l'encontre de l'entreprise qui veut les dissoudre, c'est non seulement contester

la place à une compréhension entre des peuples divisés, fondée sur la reconnaissance de la douleur d'hier et les valeurs partagées d'aujourd'hui. En d'autres termes, le besoin d'inventer un espace post-colonial.

J'évoque cette histoire personnelle parce que la ligne qui relie cette expérience initiale à mon engagement d'aujourd'hui dans ce conflit qui n'est pas le mien, dont je sentais implicitement la cohérence, m'est apparue comme une évidence lumineuse alors que je contemplais les photos des anciens de Ras el Ahmar adossées aux murs des bureaux de Zochrot. Qu'avais-je voulu faire exactement ?

Agir sur les représentations

Ce présent que nous cherchons à infléchir vers un autre avenir tient son code génétique des représentations que l'on se fait de soi, des autres. Pendant plusieurs années, d'articles implacables en communiqués incisifs, de manifestations en colères rentrées, j'ai épuisé, avec bien d'autres, mon énergie pour un changement impossible tant la lutte est déséquilibrée. Plutôt que de déserter le terrain, j'ai préféré changer de combat.

L'idée est venue presque comme une boutade : prendre les photos des réfugiés dont les témoignages ont été collectés par Najdeh, sur le lieu de transit sans fin, le camp d'Ain el Heloueh, les amener à Tel Aviv pour les développer en taille réelle, disposer ces images dans les rues de Ras el Ahmar devenu Kerem Ben Zimra, prendre la photo de cette photo dans ce lieu à la fois du passé et du présent, enfin rapporter aux réfugiés cette

Un espace post-colonial
Mais plus encore que le désir d'être utile d'une manière qui corresponde à ma compréhension du problème, c'est parce que ce « pont » m'a instinctivement semblé un endroit familier que je me suis laissé embarquer. Ce pont est le lieu des transgressions, il dément avec véhémence l'évidence bornée des frontières. Ce projet entre Zochrot en Israël et Najdeh dans les camps du Liban ouvre la porte d'un espace peuplé de gens qui ont su faire la part de leur identité et de leurs valeurs morales et politiques, se débarrasser des pesanteurs des appartenances, redéfinir les frontières du « eux » et du « nous ». Un territoire situé dans un autre avenir, fondé sur un autre regard sur le passé. A la fois réel et virtuel.

Pour ma part, j'ai entrepris le voyage vers ce territoire un matin de janvier 1991, quand les amarres du « Napoléon » sont mollement tombées dans l'eau huileuse du port de Marseille. Alors que la première guerre du Golfe venait de commencer, je partais pour Alger, seul Français ou presque, sur un bateau presque vide. Contre les conseils de ceux qui m'enjoignaient de me méfier des Arabes. Je partais inscrire ma propre histoire dans les images noir et blanc de mon père, soldat appelé en Algérie pendant la guerre, en 1961.
Les raisons de ce besoin de traverser la frontière du temps me sont apparues avec les années. Probablement pas la culpabilité. Plus certainement le besoin de dépasser un héritage, de prouver qu'une autre relation était possible. Que la violence d'hier dont mon père fut autant l'acteur à son corps défendant, que la victime, pouvait laisser

Relier les mémoires donc. Que suis-je venu faire dans cette histoire qui n'est pas la mienne ? Journaliste, après quelques temps à couvrir les aspects les plus physiques de la violence du conflit sur les barricades de Ramallah ou dans les ruines de Jénine, à décrypter les politiques, j'ai senti rapidement que le nœud du problème vient d'une autre profondeur que l'écume des événements. Il s'agit du sens du territoire. La violence primordiale de ce conflit réside surtout dans la subordination, la substitution, d'un sens à un autre. Un territoire est davantage en effet qu'une superficie, c'est le lieu de la subsistance économique, l'espace de la mémoire individuelle, le lieu où s'établit la mémoire collective et où se projette le devenir. C'est la base des institutions qui garantissent la cadre politique où peuvent s'épanouir le droits des individus et des peuples. Le passé, le présent et l'avenir.

Dans l'Israël d'aujourd'hui, il y a moins de place pour les traces de la Palestine du début du siècle que pour les vestiges romains. Ensevelie, folklorisée, réinvestie pour le dessein d'une recomposition identitaire, la Palestine ne doit plus être.

Dans la mémoire des réfugiés, l'espace de la Palestine vit encore et résiste à son ensevelissement. Reconnecter les souvenirs des réfugiés et leur territoire, refaire virtuellement ce que les forces politiques les plus puissantes de ce dernier siècle ont délié est ainsi l'entreprise subversive qu'on puisse mener en Israël. La plus nécessaire si l'on veut agir utilement au cœur du conflit.

Bridging Memories – Bridging dreams Pictures for a post-colonial vision

Thierry Brésillon

Au départ, ce n'était qu'un nom, un jeu un peu facile avec des mots convenus : « bridge », « memory ». Relier (bridging) les mémoires : celles des hommes et celles de lieux, séparés par l'Histoire. Rassembler les récits et les lieux éclatés, dispersés, effacés, voués à s'éteindre progressivement, recouverts par un autre récit.
Ces bribes de mémoires déconnectées, déracinées de leur territoire persistent malgré tout, se transmettent de génération en génération. Les lieux s'entêtent à ne pas disparaître sous le paysage nouveau. Relier les uns et les autres par-delà l'une des frontières les plus infranchissables du globe pour proclamer la permanence de l'identité que ces vestiges attestent, c'est le propos initial de l'entreprise lancée sur une impulsion et baptisée « Bridging memories ».
Rassembler les morceaux épars d'une identité et les reconnecter avec leur territoire, quand les forces de l'Histoire et les volontés politiques s'acharnent à les dissoudre, va bien plus loin qu'un simple « dialogue ». C'est un épisode dans une longue bataille pour conjurer l'angoisse de la disparition. Et davantage encore…
Si je me suis abstenu jusqu'à cette ligne de mettre des noms et des dates sur l'objet de cette mémoire, c'est dans le but de préserver un temps cette histoire des schémas trop connus qui surgissent dès que l'on énonce les termes « Palestine », « 1948 », « Réfugiés », « Israël ». Chacun a son idée sur la manière de décrire les liens qui enchaînent ces quatre termes. Ce n'est pas mon propos.

Religious institutions	al-Ras al-Ahmar contained mosaics and wine presses with tessellated floors, which all provided evidence that the site was inhabited in the classical or Byzantine periods.
Water supplies	A spring on the north side of the village site supplied the villagers with water for domestic uses.
Exculsive jewish colonies on town's lands	Kerem Ben Zimra

Town Today

According to the Palestinian historian Walid Khalidi, the village remaining structures on the village land are:
Some houses still remain. One house has a front stairway, and a covered garage that apparently was added by the Israelis who live there. Another house has two high, arched windows. The site also contains stone rubble from destroyed houses, and a few fig trees and cactuses

Information given by www.palestineremembered.com

About al-Ras al-Ahmar

Statistic/Fact	Value	
Israeli occupation date	October 30,1948	
Distance from district center	8.5 (km) Northwest of Safad	
Elevation from the sea	825 (meters)	
Israeli military operation	Operation Hiram	
Israeli attacking brigade	Sheva' (Seventh) Brigade (committed several massacres in the upper Galili)	
Exodus Cause	Military assault by Jewish troops	
Village remains after destruction by Israelis	The village has been **mostly destroyed**, and few houses remain which are being occupied and renovated by Jewish settlers.	
Ethnically cleansing by Israelis	al-Ras al-Ahmar inhabitants were completely ethnically cleansed.	
Land ownership before occupation	**Ethnic Group**	**Land Ownership (Dunums)**
	Arab	7,931
	Jewish	0
	Public	3
	Total	**7,934**
Land usage in 1945	**Land Usage Type**	**Arab (Dunum)**
	Irrigated & Plantation	1,008
	Area planted w/ olives	350
	Planted W/ Cereal	4,728
	Built up	61
	Cultivable	5,736
	Non-Cultivable	2,137
Population befor occupation	**Year**	**Population**
	1596	418
	19th century	150
	1922	405
	1931	447
	1945	620
	1948	719
	Est. Refugees 1998	4,417
Number of houses	**Year**	**Number of House**
	1931	92
	1948	147
Schools	The village had an elementary school for boys, which was founded during the British Mandate period.	

طاقم زوخروت يحضر صور اللاجئين إلى مدرستهم قبل النكبة
צוות זוכרות מציב את תמונות הפליטים בבית ספרם מלפני הנכבה
Zochrot team bringing refugee's photographs to their school in Kerem ben Zimra

צאלח אברהים אחמד

future reconciliation between the sides. "Reconciliation," Zochrot's vision, becomes in this context an illusion, because of the unbridgeable gap between al- Ras al- Ahmar and Kerem Ben Zimra.

This failure is even more impressive in view of the many resources invested in "Bridging Memory." Members of Najda in Lebanon collected video testimonies from dozens of refugee and edited them as the basis for a film about the project. Zochrot received the testimonies and produced a 15-minute film containing summaries of five testimonies and scenes showing the Israeli moshav and the remains of the Palestinian village. Zochrot also took photographs in the moshav and interviewed Marco Rozio, one of the first to arrive in 1949. In addition, Thierry Brasillon photographed some of the refugees from the village; their photographs were enlarged to life size and were placed amid the ruins of the Palestinian village, and then photographed again. The essays by Thierry (in French, Arabic and Hebrew) and by Eitan (Hebrew and Arabic) describe that part of the project. Zochrot also commemorated the 60th anniversary of the UN vote approving the partition of Palestine with an exhibit on Rothschild Blvd. in Tel Aviv, displaying the photographs of the refugee photos amid the remains of the village.

Zochrot attempted to hold an event in Kerem Ben Zimra, to present the material prepared in the project to residents of the moshav and other Israelis, but moshav representatives refused permission to do so. This is not the first time Zochrot has met with such refusal. The moshav Amqah, on whose land are found the ruins of the village of 'Amqa, and Kibbutz Meggido, that sits on some of the lands that belonged to the village of al- Lajjun, refused us permission to conduct commemorative events dealing with the Palestinian nakba. This indicates how difficult it is for Israelis to accept responsibility for the tragedy which they are largely accountable for.

Zochrot believes that accepting such responsibility includes recognizing the right of refugees from al- Ras al- Ahmar's, 'Amqa, al- Lajjun, and of their descendants to return to their villages. Only if the refugees can freely choose whether to return to their country or to accept another solution can there be a real chance of reconciliation between the two nations. Obviously, the locked gates to Meggido, Amqah and Kerem Ben Zimra make such reconciliation seem impossible. But, perhaps, a struggle to achieve the impossible is the most optimistic politics that are possible.

Introduction

This booklet, “Bridging Memory,” describes a joint project of Zochrot and Najda, a Lebanese organization, made possible by the “mediation” of European groups that support both bodies. The 28 booklets published so far by Zochrot have dealt with the silenced memory of these Palestinian villages destroyed in the nakba or repopulated afterwards by Jews: Ayn Karim, Kuwaykat, Khirbat Umm Burj, Khirbat al-Lawz, al- Shaykh Muwannis, al-Maliha, al- Ajami in Yaffa, Hittin, al- Kafrayn, al- Shajara, Tarshiha, Bir al-Sabi’e, al- Lajjun, Suhmata, al- Julan, Isdud and al- Majdal, Khirbat Jalameh, al- Ramlah, al- Lidd, Akka, Haifa, Ayn al- Mansi, al- Haram [Sidna Ali], Ayn Ghazal, Lifta and Dayr Yassin.

The booklet is part of a project that seeks to establish a bridge between the memories of Palestinians expelled in the past from the village of al- Ras al-Ahmar, and today’s reality – between al Ras al Ahmar and the Ayn al- Hilweh refugee camp, and Kerem Ben Zimra, the Israeli moshav established on their lands and on the ruins of their village.

The idea for the project was born during a meeting between Layla al- Ali, the director of Najda, an organization working in Lebanese refugee camps, and Eitan Bronstein, the director of Zochrot. The idea seemed simple: to bring the story of the Palestinian refugees into the space occupied by the Israeli locality that arose on the ruins of the Palestinian village. The story was told in video footage of testimony by the village’s refugees that was transcribed and translated into Hebrew for this booklet, as well as photos of them where they live today, in Ayn al- Hilweh in Lebanon. The Israeli portion of the story is shown in photographs of the ruins of the village, and, in an interview, one of the veteran residents of Kerem Ben Zimra tells us about the moshav.

Today, at the conclusion of the project, we can honestly say that this attempt to bridge memory was largely a failure. The Jews who live in Kerem Ben Zimra are not ready at this stage to study the Palestinian history of the village in which they live, and it’s doubtful that the village’s refugees in Lebanon will learn something new about the conflict because of this project. The failure of “Bridging Memory” helps us recognize the huge gulf that exists between the two sides. Whatever success it may have had involves marking this gulf, identifying the challenges we confront on the way to a

"جسر الذاكرة" بين الراس الأحمر وكيرم بن زِمره

זכרון מגשר: בין אלראס אלאחמר וכרם בן זמְרה

Bridging memory: Between al-Ras al-Ahmar and Kerem ben Zimra